

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
Кафедра теорії та історії держави та права**

**МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
ДО СЕМНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ**
з навчальної дисципліни Теорія держави та права
обов'язкових компонент освітньої програми
першого рівня вищої освіти

262 Правоохоронна діяльність (поліцейські)

Кам'янець-Подільський 2024

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 14.08.2024 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 13.08.2024 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри теорії та історії держави та права (протокол від 12.08.2024 № 1).

Розробники:

1. Проректор ХНУВС, доктор юридичних наук, професор Бурдін М. Ю.
2. Професор кафедри теорії та історії держави та права ХНУВС, кандидат юридичних наук Невзоров І. Л.

Рецензенти:

1. Завідувач кафедри теорії права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор Процюк І. В.
2. Завідувач кафедри конституційного і міжнародного права та прав людини Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент Гудзь Т. І.

1. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами (денна форма навчання)

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин, відведених на вивчення навчальної дисципліни						Вид контролю
	Всього	з них:					
		лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	
Семестр № 1							
Тема № 1. Теорія держави та права як наука та навчальна дисципліна	6	2	2	-	-	2	
Тема № 2. Походження держави та права	6	2	2	-	-	2	
Тема № 3. Форма держави	8	2	2	-	-	4	
Тема № 4. Механізм та функції держави	8	2	2	-	-	4	
Тема № 5. Правова держава. Громадянське суспільство	10	2	2	-	-	6	
Тема № 6. Поняття права. Норма права	8	2	2	-	-	4	
Тема № 7. Джерела права. Правотворчість	8	2	2	-	-	4	
Тема № 8. Система права та система законодавства. Тлумачення норм права	10	2	2	-	-	6	
Тема № 9. Правовідносини. Права людини і громадянина, правовий статус, гендер	8	2	2	-	-	4	
Тема № 10. Реалізація норм права	8	2	2	-	-	4	
Тема № 11. Правозначуща поведінка. Юридична відповідальність	10	2	2	-	-	6	
Всього за семестр № 1	90	22	22	-	-	46	Екзамен

Розподіл часу навчальної дисципліни за темами
(заочна форма навчання)

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин, відведених на вивчення навчальної дисципліни						Вид контролю
	Всього	з них:					
		лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	
Семестр № 1							
Тема № 1. Теорія держави та права як наука та навчальна дисципліна	7	2		-	-	5	
Тема № 2. Походження держави та права	7	2		-	-	5	
Тема № 3. Форма держави	7	2		-	-	5	
Тема № 4. Механізм та функції держави	9	2	2	-	-	5	
Тема № 5. Правова держава. Громадянське суспільство	7	2		-	-	5	
Тема № 6. Поняття права. Норма права	9	2	2	-	-	5	
Тема № 7. Джерела права. Правотворчість	6	2		-	-	4	
Тема № 8. Система права та система законодавства. Тлумачення норм права	10	2	2	-	-	6	
Тема № 9. Правовідносини. Права людини і громадянина, правовий статус, гендер	10			-	-	10	
Тема № 10. Реалізація норм права	9	2	2	-	-	5	
Тема № 11. Правозначуща поведінка. Юридична відповідальність	14	2	2	-	-	5	
Всього за семестр № 1	90	20	10	-	-	60	Екзамен

2. Методичні вказівки до семінарських занять

Тема № 1. Теорія держави та права як наука та навчальна дисципліна.

Семінарське заняття. Теорія держави та права як наука та навчальна дисципліна.

Навчальна мета заняття: Розкриття для здобувачів ролі теорії держави та права в системі юридичних та гуманітарних наук, її функцій та завдань.

Кількість годин: 2 години (денна форма навчання).

Навчальні питання:

1. Поняття та система юридичної науки.
2. Предмет теорії держави та права як науки та навчальної дисципліни.
3. Методологія теорії держави та права.
4. Теорія держави та права в системі гуманітарних та юридичних наук.
5. Функції теорії держави та права як науки.

Методичні вказівки:

Розкриття ролі теорії держави та права в системі юридичних наук вимагає характеристики цієї системи й відповідно структури й сукупності навчальних дисциплін юридичного профілю. Вона охоплює фундаментальні (історико-теоретичні), галузеві, прикладні, спеціальні, міжнародно-правові.

Аналіз другого питання теми обумовлює визначення предмету теорії держави та права. Останній представляє собою систему узагальнених знань про тенденції та закономірності розвитку права і держави. В цьому зв'язку важливо розрізняти науку теорію держави та права та й однойменну навчальну дисципліну.

Функції та методи теорії держави та права слід розглядати як інструменти, за допомогою яких піддається опануванню теорія держави та права як наука або навчальна дисципліна. Методи треба розуміти як прийоми та способи вивчення загальних закономірностей розвитку держави та права, а також класифікувати за класичною схемою: «загально-наукові методи дослідження» та «спеціально-наукові методи дослідження». Осмислення природи функцій теорії держави та права, як основних напрямків її впливу на соціальні явища, насамперед право й державу, на суспільні відносини, формування і розвиток особи, необхідно крізь розкриття змісту кожної функції (гносеологічної, онтологічної, прогностичної, евристичної та інших).

Співвідношення науки теорії держави та права з іншими гуманітарними науками необхідно виявляти завдяки аналізу здобутків філософської методології, а також шляхом простеження місць перетинання інтересів дослідження теорії держави та права з історією, соціологією, політологією та іншими науками.

Питання цільових виступів:

1. Роль та значення теорії держави та права для юриспруденції.

2. Сучасне розуміння системи юридичних наук.
3. Логічні прийоми та методи пізнання права.

Література:

Основна:

1. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г., Тицька Я. О., Атаманова Н. В., Арабаджи Н. Б. Теорія держави та права : навчальний посібник. Одеса : Міжнародний гуманітарний ун-т, 2021. 193 с.
2. Теорія держави та права : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.
3. Теорія держави та права в схемах та таблицях : навчальний посібник / за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Київ : «Хай-Тек Прес», 2020. 296 с.
4. Теорія держави та права : навч. посіб. / за заг. ред. С. Д. Гусарєва. Київ : 7БЦ, 2022. 472 с.
5. Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави та права : навч. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 268 с.

Додаткова:

1. Арнатутова Л. П. О. В. Сурілов про призначення та функції теорії держави та права. Актуальні проблеми держави та права. 2013. Вип. 67. С. 214-221.
2. Бостан С. К. Методологія правового дослідження: поняття, структура, філософсько-світоглядні засади. Вісник університету імені Альфреда Нобеля. 2021. Серія «Право». №1(2). С. 16-27.
3. Жаровська І. М. Щодо проблем методології теорії держави і права. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2015. Сер. «Юридичні науки». Вип. 2. № 827 (8). С. 138-141.
4. Лук'янова Г. Ю. Методологічні основи дослідження права у сучасній юридичній науці. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2011. №. 4. Сер. Юридична. С. 33-43.
5. Меліхова Ю. О. Поняття, ознаки та функції юридичної науки як об'єкта організаційно-правового механізму управління: теоретико-правовий аналіз. Юридичний науковий електронний журнал. 2013. № 1. С. 127-130.
6. Савайда О. І. Енциклопедія права в системі юридичних наук. Львів: ЛьвДУВС, 2012. 193 с.

Тема № 2. Походження держави та права.

Семінарське заняття. Походження держави та права.

Навчальна мета заняття: з'ясувати особливості походження держави та права.

Кількість годин: 2 години (денна форма навчання).

Навчальні питання:

1. Організація влади і нормативне регулювання у первісному суспільстві.

2. Теорії (концепції) походження держави та права.
3. Загальні закономірності виникнення держави та права.
4. Ознаки держави, що відрізняють її від самоврядування первісної общини.
5. Ознаки права, що відрізняють його від соціальних норм первісної общини.
6. Типологія держав. Особливості виникнення держав європейського та східного типів.

Методичні вказівки:

Подаючи перше питання, необхідно охарактеризувати особливості організації первісного суспільства, включаючи родову общину та управління нею. Також треба охарактеризувати специфіку потестарної влади, соціальні норми, що діяли в тогочасних умовах, їхню поступову трансформацію від примітивних мононорм до міфів та звичаїв.

В межах другого питання слід навести та визначити своєрідності кожної із існуючих в сучасній юридичній науці концепції походження держави, а також права. Звернути увагу на те, що теологічна теорія походження держави особливого поширення набула в період середньовіччя. В основі патріархальної теорії лежить теза про те, що державна влада є продовженням батьківської влади в сім'ї, влади домовласника. Договірна теорія походження держави розвивалася навколо ідеї суспільного договору. Теорія насильства спирається на постулат про те, що головна причина виникнення держави – завоювання, насильство, поневолення одних племен іншими. Марксистське розуміння природи держави базується на вченні про суспільно-економічну формацію, засновану на конкретному способі виробництва і відповідних формах власності. Органічна теорія походження держави обстоює висновок про те, що розвитку суспільства притаманні загальні закономірності розвитку всіх живих організмів (зростання і ускладнення функцій організму, взаємозв'язок їх окремих частин, їх диференціація). Психологічні чинники зумовлюють також виникнення держави, що розкривається в межах характеристики психологічної теорії походження держави.

Аналогічним чином мають бути відстежені концепції походження права. Поруч із теологічною, договірною, теорію насильства, органічною, психологічною марксистсько-ленінською теоріями походження права розглянути й інші. Уважно охарактеризувати теорію природного права, котра виходить з того, що природне право належить людині від народження людини. При цьому воно на відміну від позитивного (встановленого з волі держави) виникає як закон доброчесності, як право справедливого розуму. Також слід урахувати, що історична школа права виходить з того, право виростає з національного духу, народної свідомості і набуває специфічного характеру, притаманного тільки певному народові в найбільш ранні періоди його історії. На останок, розглянути основні положення теорії примирення, котра пояснювала походження права необхідністю впорядкування відносин між родами.

Виявлення загальних закономірностей виникнення держави та права необхідно розпочинати із аналізу економічної передумови. Ускладнення економічних відносин обумовило соціальну диференціацію, майнове розшарування населення. Одночасно із цим, показати, що відбувалася трансформація колективної власності у сімейну, що призвело до впорядкування шлюбних стосунків, що стало поштовхом для зростання кількості та щільності населення. Не менш значущим фактором в межах переходу від родового ладу до держави виступало й завоюваннями одних народів іншими.

Розкриваючи загальні закономірності і причини походження держави, слід урахувати, що у різних народів світу цей процес проходив неоднаково і мав істотні особливості. Тому слід виявити особливості виникнення держави та права в Єгипті, Вавилоні, деяких країнах Африки, Південної Америки, відстежити відмінності появи держави та права в Стародавній Греції і Стародавньому Римі. Розглянути та узагальнити чинники, що вплинули на процес виникнення права (економічні, політичні, а також включаючи необхідність розвитку особистості, необхідність обмеження і пом'якшення в період розкладу родового ладу військового протистояння окремих племен та необхідність підтримання єдиного порядку). Також в межах зазначеного питання потребує висвітлення процес трансформації джерел права: від правових звичаїв первісного суспільства до судових прецедентів, а згодом – державних нормативних актів.

В межах наступного питання довести та розвинути положення про те, що держава відрізняється від самоврядування первісної общини за територіальним принципом, наявністю в державі публічної політичної влади та відповідної ресурсної бази для її здійснення. До того ж, необхідно звернути увагу на те, що держава відіграє ключову роль у забезпеченні безпеки суспільства, що підкреслює особливу роль суверенітету, як ключової ознаки державності.

Розгляд п'ятого питання аналогічним чином обумовлює аналіз ознак права як регулятора суспільних відносин, що відрізняють його від соціальних норм первісної общини. При цьому окремо необхідно зосередити увагу на тому, що, насамперед, в сучасних умовах право сприймається як певна соціальна цінність. Одночасно з цим, продемонструвати, що в структурі права разом з нормами, прийнятими державою, стали вирізняти природні права, принципи права, корпоративні і договірні норми, що свідчить про наявність декількох автономних суб'єктів правоутворення. Також характеристика зазначеного питання не буде повною, якщо не згадати про те, що у процесі станового розшарування населення право почало слугувати інтересам окремих соціальних верств. У класових суспільствах право закріплювало економічну і соціальну нерівність, привілеї панівного класу. Поступово намітилася тенденція повернення права на більш високому рівні до забезпечення реалізації загальносоціальних функцій. Далі треба урахувати, що право з часом закріплюється і виражається в письмових, офіційних джерелах. Значущим й те, що соціальні норми первісної общини не знали поділу на права і обов'язки, не містили санкцій. На останок, звернути увагу на тому, що порушення правових приписів передбачає можливість застосування *державного* примусу.

Останнє питання теми вимагає провести типологію держави за такими ознаками як спосіб виробництва (формаційний підхід) та характер розвитку продуктивних сил (доіндустріальні, індустріальні та постіндустріальні (інформаційні) держави). В межах формаційного підходу показати своєрідності переходу від рабовласницької до феодальної держави, а згодом зупинитися на буржуазній та соціалістичній державі.

Питання цільових виступів:

1. Концепції походження держави.
2. Соціальні норми у первісному суспільстві.
3. Загальні закономірності виникнення держави.
4. Типологія держав за формаційним та цивілізаційним підходами.

Література:

Основна:

1. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г., Тицька Я. О., Атаманова Н. В., Арабаджи Н. Б. Теорія держави та права : навчальний посібник. Одеса : Міжнародний гуманітарний ун-т, 2021. 193 с.
2. Теорія держави та права : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.
3. Теорія держави та права в схемах та таблицях : навчальний посібник / за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Київ : «Хай-Тек Прес», 2020. 296 с.
4. Теорія держави та права : навч. посіб. / за заг. ред. С. Д. Гусарєва. Київ : 7БЦ, 2022. 472 с.
5. Тополєвський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави та права : навч. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 268 с.

Додаткова:

1. Богущова І. В. Співвідношення формаційного та цивілізаційного підходів до типології держав: теоретико-правовий аналіз. Часопис Київського університету права. 2011. № 3. С. 43-46.
2. Заєць А. П. Первісне суспільство і право. Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2018. Том 2. С. 13-19.
3. Терзі О. С., Аракелян Г. А. Формування історичної школи права. Наука. Релігія. Суспільство. 2012. № 3. С. 28-31.
4. Щамбура Д. В. Психологічна теорія права Л. Й. Петражицького та її вплив на формування концепції неофіційного права. Актуальні проблеми держави та права. 2018. Вип. 81. С. 173-183.
5. Юдін З. М. Злет ідеї суспільного договору (Т. Гоббс і Дж. Локк) та сучасний контрактивізм. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2017. № 2. Т. 1. С. 27-31.
6. Яртим Н. В. Католицькі доктрини походження держави та права. Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія». 2011. Т. 13. № 1. С. 151-155.

Тема № 3. Форма держави.

Семінарське заняття. Форма держави.

Навчальна мета заняття: Визначити чіткі уявлення про форму держави та її структурні елементи: форма держави, форма державного устрою, форма державно-правового режиму. Здобувачі вищої освіти повинні знати і вміти застосовувати критерії поділу республіканських форм правління за видами; засвоїти особливості та динаміку формування сучасної української держави; надати основи знань про сучасні міжнародні об'єднання держав.

Кількість годин: 2 години (денна форма навчання).

Навчальні питання:

1. Форма державного правління.
2. Форма державного устрою.
3. Державно-правовий режим.
4. Міжнародні об'єднання держав.

Методичні вказівки:

Визначення категорії «форма держави» передбачає поєднання в єдину систему її структурних елементів: форми державного устрою, форми державного правління, форми державного політичного режиму, що відображають процес формування та реалізації державної влади.

Характеристика форми державного правління вимагає висвітлення особливостей процесу формування, діяльності, а також звітності та відповідальності вищих органів державної влади. При цьому в сучасних умовах необхідно звернути увагу на особливості організації та діяльності вищих органів державної влади в умовах воєнного стану.

Аналіз форми державного устрою полягає у з'ясуванні особливостей адміністративно-територіального поділу сучасних держав. Слід приділити увагу основним відмінностям між федеративною та унітарною державою. Необхідно визначити сутність такої форми державного устрою як «конфедерація».

Форма державного політичного режиму може бути більш ретельно визначена шляхом класифікації всіх видів режиму за критерієм демократичності.

Останнє питання потребує зосередження уваги на визначенні поняття та ознак різноманітного міжнародного об'єднання держав. Необхідно відрізняти міжнародні об'єднання держав від міждержавних об'єднань, як політичних, економічних, військових союзів, коаліцій тощо.

Питання цільових виступів:

1. Сучасні різновиди форм державного правління.
2. Формування та розвиток форм державного правління в Україні.
3. Демократичний режим: поняття, види.
4. Міжнародні об'єднання держав та їх відмінність від держави.

Література:

Основна:

1. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г., Тицька Я. О., Атаманова Н. В., Арабаджи Н. Б. Теорія держави та права : навчальний посібник. Одеса : Міжнародний гуманітарний ун-т, 2021. 193 с.
2. Теорія держави та права : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.
3. Теорія держави та права в схемах та таблицях : навчальний посібник / за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Київ : «Хай-Тек Прес», 2020. 296 с.
4. Теорія держави та права : навч. посіб. / за заг. ред. С. Д. Гусарєва. Київ : 7БЦ, 2022. 472 с.
5. Тополєвський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави та права : навч. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 268 с.

Додаткова:

1. Борко Т. М., Воробйова С. С. Політичний режим: основні підходи щодо його визначення. *Обліково-аналітичне і фінансове забезпечення діяльності суб'єктів господарювання: національні, глобалізаційні, євроінтеграційні аспекти* : матеріали VI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, м. Миколаїв, 17-18 листопада 2021 р. Миколаїв : МНАУ, 2021. С. 123-127.
2. Бостан С. Форма державного правління: закономірності, тенденції, особливості розвитку. *Право України*. 2014. № 8. С. 27-38.
3. Ботанов О. В. Унітаризм як політичний та правовий феномен: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Вісник ДонНУ імені Василя Стуса, Сер.: Політичні науки*. 2019. № 4. С. 20-25.
4. Галас В. І., Попович Т. П. Елементний склад форми держави: теоретико-правовий аналіз. *Регіональні студії*. 2017. Вип. 10. С. 13-17.
5. Гамбург Л. С. Державно-територіальний устрій конфедерації у порівняльній характеристиці моделей федеративної та конфедеративної держав. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 4. С. 10-13.
6. Кабанець О. С. Демократія як державний режим: теоретико-правовий аналіз. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 4. С. 60-64.
7. Колюх В. В. Парламентська республіка в Україні: перспективи й перешкоди. *Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право*. 2019. № 3(43). С. 176-180.
8. Лебедєва В.В., Граціотова Г.О. Поняття, ознаки, види органів держави та форми державного правління. *ECONOMICS: time realities*. 2021. № 5(57). С. 71-80.
9. Лебедєва О. В. Федеративна держава: теоретичні та практичні аспекти. *Молодий вчений*. 2014. № 10 (13). С. 57-62.
11. Москалюк М. Моделі президентського правління: світова практика та українські реалії. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія/політичні інститути та процеси*. 2018. № 12. Т. 1. С. 113-123.

12. Олійник В.С., Олійник В. В. Республіканська форма державного правління: особливості її змішаної форми в Україні. *Право і суспільство*. 2018. № 4. Ч.2 . С. 42-47.

13. Пахолок В. М. Методологічні підходи до визначення поняття державного устрою. *Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету*. 2017 Вип. 9. С. 1-6.

14. Процюк. І. В. Сучасні монархії: зміст і сутність. *Держава і регіони. Серія: Право*. 2018. № 3 (61). С. 33-38.

15. Трещов М., Мунько А. Сучасна форма правління в Україні: науково-практичний дискурс. *Науковий вісник: Державне управління*. 2022. № 2 (12). С. 182-193.

16. Хаустова М. Г., Терещук Д. С. Монархія як особлива форма державного правління. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6 С. 45-50.

Тема № 4. Механізм та функції держави.

Семінарське заняття. Механізм та функції держави.

Навчальна мета заняття: Визначення комплексного уявлення про механізм держави, його структуру і чітко засвоїти: поняття та складові державного апарату; визначення та компетенцію державних органів, державної служби в цілому; систему державних органів в Україні. Засвоїти поняття функцій держави, їх основні ознаки; усвідомити співвідношення функцій держави із її завданнями і цілями; вміти систематизувати функції держави в поділі їх на окремі види, зокрема – на внутрішні і зовнішні, особливо приділяючи увагу спеціальним зовнішньополітичним напрямкам діяльності держави (забезпечення миру і підтримки світового порядку, європейської та світової інтеграції тощо).

Кількість годин: 2 години (денна форма навчання).

2 години (заочна форма навчання).

Навчальні питання:

1. Механізм держави: поняття, структура.
2. Система державних органів в Україні.
3. Поняття та ознаки функцій сучасної демократичної держави, їх класифікація.
4. Правові форми та методи здійснення функцій держави.

Методичні вказівки:

Відповідь на перше питання потребує зосередження уваги на тому, що особливістю зовнішнього прояву державної влади є реалізація її в тих або інших організаційних формах. Єднання цих форм в цілісну структуру і складає механізм держави.

Всі державні органи насамперед треба розрізнявати орієнтуючись на принцип розподілу державної влади, відповідно до якого є державні органи

законодавчі, виконавчі та судові. Окремо розглянути систему контрольно-наглядових органів, а також систему правоохоронних органів.

Дослідження питань про функції та форми діяльності держави доцільно здійснювати за допомогою загальної класифікації функцій на внутрішні та зовнішні. Окрему увагу під час підготовки до питання про функції та форми діяльності держави необхідно звернути саме на ті функції держави, що набули своєї актуальності та значення саме під час умов воєнного стану.

Особливої уваги потребує питання про правові форми діяльності держави (правотворча, правозастосовна, установча, контрольно-наглядова). Тут слід не тільки формулювати визначення змісту цих форм діяльності, але й супроводжувати їх практичними прикладами у діяльності Української держави.

Питання цільових виступів:

1. Система державних органів за Конституцією України.
2. Організація державної влади на місцях.
3. Державна служба.
4. Посадова особа.
5. Сутність і зміст соціальної функції сучасної демократичної держави.
6. Співвідношення функцій держави з її завданнями і цілями.

Література:

Основна:

1. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г., Тицька Я. О., Атаманова Н. В., Арабаджи Н. Б. Теорія держави та права : навчальний посібник. Одеса : Міжнародний гуманітарний ун-т, 2021. 193 с.
2. Теорія держави та права : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.
3. Теорія держави та права в схемах та таблицях : навчальний посібник / за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Київ : «Хай-Тек Прес», 2020. 296 с.
4. Теорія держави та права : навч. посіб. / за заг. ред. С. Д. Гусарєва. Київ : 7БЦ, 2022. 472 с.
5. Тополєвський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави та права : навч. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 268 с.

Додаткова:

1. Гринчак А. А., Гринчак С. В. Особливості функціонування вищих державних органів в умовах надзвичайного (воєнного) стану в європейських країнах: конституційно-правове регулювання. Проблеми законності. 2022. Вип. 158. С. 6-28.
2. Дзевелюк М. В. Теоретико-правові засади інформаційної функції. Порівняльно-аналітичне право. 2015. № 2. С. 15–18.
3. Динник І. П. Механізми розвитку та функціонування держави у сучасному світі. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2021. № 6. С. 1-6.

4. Дубинський І. Ю. Класифікаційні особливості функцій держави. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2019. Том 30 (69) № 4. С. 7-11.
5. Завгородня Ю. С. Функції держави в сучасних умовах: пропедевтичний аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 20-22.
6. Корелова В., Рябченко Я., Солодка А. Вплив правового режиму воєнного стану на діяльність Кабінету Міністрів України та військових адміністрацій. *Проблеми законності*. 2023. Вип. 161. С. 119-138.
7. Кравцова З. С. Співвідношення понять «механізм держави» та «механізм здійснення державної влади»: конституційно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 91-94.
8. Лебедева В.В., Граціотова Г.О. Поняття, ознаки, види органів держави та форми державного правління. *ECONOMICS: time realities*. 2021. № 5(57). С. 71-80.
9. Лялюк О. Правове регулювання компетенції місцевого самоврядування в умовах воєнного стану в Україні. *Проблеми законності*. 2023. Вип. 160. С. 6-23.
10. Лялюк О. Ю. Державний апарат як елемент механізму реалізації публічної влади. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2012. Вип. 23. С. 81-92.
11. Марущак О. А. Функції держави: визначення поняття. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2019. № 3 (65). С. 17-21.
12. Організація діяльності органів державної влади: навч. посіб. / О.Г. Вагонова, О.В. Горпинич, В.В. Чорнобаєв; М-во освіти і науки України, НТУ «Дніпровська політехніка». Дніпро : НТУ «ДП», 2019. 77 с.
13. Пильгун Н. В. , Бурбеза В. В. Поняття «механізм держави» в сучасній юридичній думці. *Юридичний вісник*. 2017. № 2 (43). С. 46-51.

Тема № 5. Правова держава. Громадянське суспільство.

Семінарське заняття. Правова держава. Громадянське суспільство.

Навчальна мета заняття: Осмислити суть правової держави, її ключові характеристики. Вміти охарактеризувати особливості громадянського суспільства.

Кількість годин: 2 години (денна форма навчання).

Навчальні питання:

1. Історія виникнення теорії правової держави.
2. Поняття та основні ознаки правової держави. Теорія розподілу влад. Система стримувань і противаг.
3. Поняття та ознаки демократичної та соціальної держави.
4. Роль і місце держави у політичній системі.
5. Наукові підходи до розуміння громадянського суспільства, Сучасні уявлення юристів про громадянське суспільство.

Методичні вказівки:

Висвітлення першого питання обумовлює згадку про те, що окремі ідеї та елементи правової державності виникли ще у період античності. Разом із тим, розкриття вказаного питання диктує необхідність звернення до наукових доробків філософів та вчених-юристів періоду просвітництва та буржуазної доби. Для цього необхідно охарактеризувати філософські погляди Е. Канта, Ш. Монтеск'є, а згодом теорію правової держави (Р. фон Моля, К.Т. Велькера).

Не менш важливим в контексті аналізу історії виникнення теорії правової держави є погляди українських філософів та юристів (М. Драгоманова, С. Котляревського, М. Палієнка), сформовані наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст.

Характеризуючи друге питання необхідно сформулювати визначення «правова держава», охарактеризувати її ознаки. При цьому необхідно акцентувати увагу на те, що правовій державі притаманне безумовне визнання, законодавче закріплення, реальне здійснення і гарантування державою невід'ємних прав і свобод людини.

Окремої уваги заслуговує розкриття питання щодо суті принципу верховенства права. Для цього необхідно звернути увагу на конституційні положення (ст. 8 Конституції України), правові позиції Конституційного Суду України щодо розуміння ним того, що слід вважати під «верховенством права», а також висновки Європейського суду з прав людини, де йдеться про ключові характеристики принципу верховенства права.

Також слід звернути увагу на те, що право стосовно держави завжди є первинним. Держава не створює право, а тільки дає юридично завершені формулювання, в яких закріплюються уявлення про справедливість та інші правові цінності.

Окремо в межах зазначеного питання необхідно звернути увагу на те, **що** Правова держава зароджується і функціонує в умовах громадянського суспільства, а також те, що правовій державі притаманно розподіл влади на законодавчу, виконавчу та судову, а також конституційне оформлення цього через відповідний принцип.

Неможливо обійти увагою й ті обставини, що у правовій державі поведінка людини регулюється на основі загальнодозвільного правового режиму, а державним органам і посадовим особам дозволено робити лише те, що для них прямо передбачено законом.

Одночасно з вище згаданим всебічне опанування другого питання диктує необхідність розгляду принципу поділу влади як однієї з основоположних засад організації і діяльності державного апарату в умовах існування в Україні демократичного правління і правової державності. При цьому необхідно акцентувати увагу на меті започаткування механізму взаємних стримувань та протидії між органами законодавчої, виконавчої та судової влади. Крім того, має бути звернута увага на тому, що зазначений механізм являє собою сукупність правових обмежень кожної гілки влади з боку інших гілок, а також охарактеризовано зазначені обмеження.

Переходячи до третього питання слід звернути увагу на те, що демократія — це форма такої держави, яка заснована на здійсненні народовладдя шляхом забезпечення широких прав і свобод громадян, їх участі у формуванні і функціонуванні апарату політичної влади і контролю за його діяльністю. Далі необхідно визначити риси демократичної держави. Окремо необхідно охарактеризувати інститути демократії.

При характеристиці соціальної держави слід урахувати те, що хоча вона, як правова держава, має специфічні ознаки, однак залишається власне державою, у якій є загальнородові з правовою державою ознаки і риси. При визначенні змісту соціальної держави треба виходити з єдності правової, демократичної, соціальної державності. Як демократична держава вона слугує свободі як вищій цінності, сприяє її піднесенню до рівного доступу до власності, рівних виборів, рівності прав на участь у здійсненні політичної влади, забезпечення багатоманітності політичного і культурного життя; як правова — забезпечує організацію суспільного і державного життя на принципах права, гарантує правопорядок, сприяє досягненню особистістю самостійності і відповідальності за свої дії, дбає про раціональну обґрунтованість юридичних рішень, стабільність правової системи; як соціальна — визнає людину найвищою соціальною цінністю, надає соціальну допомогу індивідам, які потрапили у важку життєву ситуацію, з метою забезпечення кожному гідного рівня життя, перерозподіляє економічні блага відповідно до принципу соціальної справедливості і своє призначення вбачає в забезпеченні громадянського миру і злагоди в суспільстві. Після цього необхідно надати визначення поняття «соціальна держава» та охарактеризувати її ознаки.

Розкриття ролі і місця держави в політичній системі вимагає від здобувача вищої освіти опанування питання щодо ролі політики та політичних інститутів в житті сучасного суспільства. При цьому це необхідно проводити в контексті аналізу таких категорій як політичний режим, політична ідеологія, пов'язуючи їх з сучасною формою української держави. Співвідношення держави і політичної системи та визначення місця держави у цій системі орієнтоване на можливість перевірки вміння співвідносити теоретичні категорії за обсягом, рівнем взаємного впливу, залежністю та ступеню невід'ємності. Водночас, корисно порівняти між собою категорії “громадянське суспільство” і “держава”.

В межах п'ятого питання, спираючись на наукові розробки з цього приводу Гегеля, Гоббса, Локка, Монтеск'є та інших видатних мислителів минулого, а також сучасних наукових юридичних та філософських досліджень слід визначити найголовніші умови формування громадянського суспільства. Ретельне роз'яснення етапів та умов формування громадянського суспільства в юридичному сенсі ставить перед здобувачем вищої освіти завдання визначити нормативно-правові стандарти, які має затвердити легітимна влада для створення мінімальних підстав розвитку суспільства у більш цивілізований рівень, що надає підстав для характеристики громадянського статусу.

Питання цільових виступів:

1. Наукові підходи до розуміння громадянського суспільства.
 2. Роль і місце держави у політичній системі.
 3. Правова держава і громадянське суспільство.
 4. Сучасні уяви юристів-науковців про громадянське суспільство.
- Перспективи формування громадянського суспільства в Україні.

Література:**Основна:**

1. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г., Тицька Я. О., Атаманова Н. В., Арабаджи Н. Б. Теорія держави та права : навчальний посібник. Одеса : Міжнародний гуманітарний ун-т, 2021. 193 с.
2. Теорія держави та права : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.
3. Теорія держави та права в схемах та таблицях : навчальний посібник / за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Київ : «Хай-Тек Прес», 2020. 296 с.
4. Теорія держави та права : навч. посіб. / за заг. ред. С. Д. Гусарєва. Київ : 7БЦ, 2022. 472 с.
5. Тополєвський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави та права : навч. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 268 с.

Додаткова:

1. Атаманова Н. В., Тицька Я. О. Теоретико-правові аспекти реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина в демократичному суспільстві. *Juris Europensis Scientia*. 2022. № 1. С. 3-6.
2. Бичков І. Г. Щодо місця Конституційного Суду України в механізмі стримувань і противаг. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 224–229.
3. Бурдін М. Ю., Радченко К. А. Протидія корупції як необхідна складова розбудови правової, соціальної та демократичної України. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми : тези доп. учасників міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 трав. 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Консультат. місія Європейського Союзу. Харків : ХНУВС, 2019. С. 19–20.*
4. Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України (за рішеннями, висновками). 3.4. Верховенство права. Конституційний Суд України. Офіційний вебсайт. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhoventstvo-prava>
5. Вовк П. Правова держава: вітчизняні наукові підходи до змісту поняття. *Юридичний вісник*. 2020. № 1. С. 19–23.
6. Головащенко О. С. Поняття та ознаки соціальної держави. *Актуальні проблеми державного будівництва та місцевого самоврядування в контексті конституційної модернізації : зб. наук. ст. за матеріалами наук.-практ. семінару (м. Харків, 14 жовтн. 2016 р.)*. Харків, 2016. С. 25–35.
7. Градова В. Г. Розвиток ідеї верховенства права в правовому розвитку

- сучасної України. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 4. С. 50–53.
8. Коба М. М., Коба О. В. Соціально-економічні права: проблеми розуміння та реалізації. *Juris Europensis Scientia*. 2023. Вип. 1. С. 8-12.
9. Колот А. М., Герасименко О. О. Соціальна держава: генезис і перспективи розвитку. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*. 2017. № 1. С. 8–36.
10. Москальчук Ю. Г. Система стримувань і противаг як ефективний засіб досягнення взаємодії у роботі органів законодавчої, виконавчої та судової влади в Україні. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2020. Вип. 16. С. 19–23.
11. Образцова В. В. Механізм стримувань та противаг у публічноуправлінських відносинах. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 20. С. 107–112.
12. Оніщенко Н. М. Громадянське суспільство: реалії та зміни. *Громадянське суспільство як чинник модернізації сучасної держави : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 20 квітня 2021 р.)*. Київ : Київський регіональний центр НАПрН України, 2021. С. 89-93.
13. Самофалов Л. П., Самофалов О. Л., Шевченко Д. М. Правова держава як фактор розвитку громадянського суспільства. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 189–198.
14. Субота С. І. Особливості взаємодії громадянського суспільства та поліції в умовах демократичного режиму. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 41–44.
15. Хаустова М. Г., Гой Г. Верховенство права як провідний принцип модернізації правової системи України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 1. С. 60-63.
16. Чуб А. В. Теорії походження суб'єктивних публічних прав приватної особи. *Право і суспільство*. 2020. № 5. С. 104–109.

Тема № 6. Поняття права. Норма права.

Семінарське заняття. Поняття права. Норма права

Навчальна мета заняття: Розкриття та закріплення знань щодо змісту права в об'єктивному та суб'єктивному розумінні, визначення його рис, функцій та принципів, аналіз природи норми права, її структурних елементів.

Кількість годин: 2 години (денна форма навчання);
2 години (заочна форма навчання).

Навчальні питання:

1. Об'єктивне (позитивне) право та його ознаки, співвідношення з суб'єктивним правом.
2. Функції та принципи права: їх поняття та класифікація.
3. Поняття норми права та її основні ознаки. Види норм права.
4. Структура норми права.

Методичні вказівки:

Вивчаючи об'єктивне право, здобувачеві треба виокремити його юридичні ознаки. Розпочати з походження права (воно у своїй основі поступово формується і реалізується у суспільстві, а державою тільки закріплюється, конкретизується і деталізується). В подальшому для характеристики об'єктивного права з'ясувати, що важливе значення має його зовнішнє/формальне вираження (норми права об'єктивуються у певних джерелах). Окремої уваги потребує аналіз такої риси як системність права.

Розгляд об'єктивного права не може вважатися повним без його розуміння, як міри певної поведінки, адже що воно щось дозволяє чи забороняє (виступає в ролі регулятора суспільних відносин є нормативним), має завжди неперсоніфікований характер через постійну повторюваність.

Аналіз об'єктивного права обумовлює висвітлення його такої складової, як природні права людини, що існують незалежно від державної волі. На останок, наводячи риси об'єктивного права, необхідно показати його гарантованість, при цьому акцентуючи увагу на тому, що обов'язковість права багато в чому пов'язана також з такою його ознакою, як примусовість.

Представляючи співвідношення з об'єктивного права з суб'єктивним, слід вказати про належність суб'єктивного права окремим особам (суб'єктам), що полягає в наявності у кожного з них певних юридичних можливостей. Особливу увагу в межах висвітлення питання про суть суб'єктивного права, необхідно приділити юридичним аспектам масштабів свободи індивіда в умовах воєнного стану.

Висвітлюючи функції, а також принципи права, слід згадати про те, що призначення права і його роль у суспільному житті розкриваються через притаманні йому функції та принципи. Необхідно подати дефініції вказаних понять, розкрити ознаки функцій та риси принципів права. Далі слід провести поділ функцій права за сферами його впливу. З огляду на цей критерій необхідно проаналізувати соціальні та власне юридичні функції права (основні та додаткові: регулятивну (статичну/динамічну) та охоронну, а серед додаткових функцій права – компенсаційну, обмежувальну, поновлюючу). Опановуючи питання про принципи права (як певні вихідні ідеї), треба визначити їхню класифікацію, провести аналіз загальнолюдських, загальних, галузевих та міжгалузевих принципів права, принципів правових інститутів.

У межах наступного питання здобувачеві необхідно мати на увазі, що найбільш повне та адекватне визначення поняття «норма права» можливе завдяки аналізу його ознак, включаючи такі, як: особливі форми зовнішнього виразу; обов'язковість, що підтримується погрозою застосування державного примусу; здатність виступати правовим критерієм при оцінці поведінки (діяльності) особи як дозволеної, необхідної або забороненої; спрямованість на на правове регулювання конкретних суспільних відносин. Таким чином, норма права є головним елементом права.

Класифікуючи норми права, необхідно вміти виділити критерії поділу норм права на види. Потрібно звертати увагу, що за функціональною спрямованістю класичні норми права поділяють на регулятивні і охоронні.

Одночасно з цим, в межах запропонованого поділу норм права, за способом правового регулювання, який лежить в основі правила поведінки (зобов'язання, заборона чи дозвіл), регулятивні норми права поділяють на зобов'язальні, заборонні та уповноважувальні. За методом правового регулювання (імперативний чи диспозитивний) класичні норми права здобувачеві слід поділити на імперативні і диспозитивні. За ступенем визначеності варіанта поведінки, який пропонує правило, класичні норми права класифікувати на абсолютно визначені і відносно визначені. Залежно від характеру розсуду компетентного органу відносно визначені норми охарактеризувати як: ситуаційні, альтернативні, факультативні. Окремо розглянути загальні та спеціальні норми права. Рекомендується включити у характеристику різновидів норм права такі класифікації як: за галузевою належністю; за юридичною силою та ін.

Також треба розглянути норми матеріального та процесуального права. За часом дії норми права необхідно розглянути як постійні та тимчасові. Окрему увагу здобувачеві бажано приділити нетиповим спеціалізованим нормам. Тут необхідно роз'яснити і саму нетиповість та спеціалізованість даних норм і, водночас, розкрити на прикладах окремі види: загально-закріплюючи, дефінітивні, декларативні, оперативні, колізійні.

Вивчення структури юридичної норми вимагає виокремлення її складових (елементів), котрі в межах класичної структури складаються з гіпотези, диспозиції, санкції. Крім того питання щодо структурних елементів норми права охоплює необхідність розкриття видового розмаїття гіпотез, диспозицій та санкцій.

Питання цільових виступів:

1. Об'єктивне право: поняття, властивості, сутність.
2. Функції права.
3. Структура норми права.

Література:

Основна:

1. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г., Тицька Я. О., Атаманова Н. В., Арабаджи Н. Б. Теорія держави та права : навчальний посібник. Одеса : Міжнародний гуманітарний ун-т, 2021. 193 с.
2. Теорія держави та права : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.
3. Теорія держави та права в схемах та таблицях : навчальний посібник / за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Київ : «Хай-Тек Прес», 2020. 296 с.
4. Теорія держави та права : навч. посіб. / за заг. ред. С. Д. Гусарева. Київ : 7БЦ, 2022. 472 с.
5. Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави та права : навч. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 268 с.

Додаткова:

1. Боняк В. О. Поняття «норма права» в сучасній правничій науці. *Право і суспільство*. 2018. № 3. Ч. 1. С. 15–18.
2. Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України (за рішеннями, висновками). 3.4. Верховенство права. Конституційний Суд України. Офіційний вебсайт. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava>
3. Галамай О. З. Природно-правовий аналіз права та звичаю. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2016. № 850. С. 138-144.
4. Гетьман Є. А., Мерник А. М., Шаповал Р. В. Відносні права людини в умовах особливих правових режимів. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. Т. 29, № 1. С. 26-38.
5. Градова В. Г. Розвиток ідеї верховенства права в правовому розвитку сучасної України. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 4. С. 50–53.
6. Зінченко В. М. До питання про сутність і значення охоронної функції права. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 3. С. 44–48.
7. Маєтний М. І. Правові підстави для обмеження прав і основних свобод людини в умовах воєнного стану. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. № 2. С. 13-17.
8. Мерник А. М., Зінченко О. В. Теоретико-правовий аспект обмеження окремих прав людини в умовах особливих правових режимів. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. Т. 29, № 2. С. 105-118.
9. Рабінович П., Рабінович С., Панкевич О. Праворозуміння – концептуально-методологічний фундамент формування та розвитку правової доктрини (за матеріалами журнальної дискусії 2021–2023 рр.). *Право України*. 2023. № 3. С. 18-34.
10. Терзі О. С., Аракелян Г. А. Формування історичної школи права. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2012. № 3. С. 28-31.
11. Терзі О. С., Аракелян Г. А. Формування історичної школи права. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2012. № 3. С. 28-31.
12. Хаустова М. Г., Гой Г. Верховенство права як провідний принцип модернізації правової системи України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 1. С. 60-63.
13. Чуб А. В. Теорії походження суб'єктивних публічних прав приватної особи. *Право і суспільство*. 2020. № 5. С. 104–109.
14. Шилінгов В. С. Поділ права на приватне та публічне як фундаментальна засада правової системи демократичного суспільства. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 1. С. 48–51.
15. Шамбура Д. В. Психологічна теорія права Л. Й. Петражицького та її вплив на формування концепції неофіційного права. *Актуальні проблеми держави та права*. 2018. Вип. 81. С. 173-183.
16. Яртим Н. В. Католицькі доктрини походження держави та права. *Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія*. 2011. Т. 13. № 1. С. 151-155.

Тема № 7. Джерела права. Правотворчість.

Семінарське заняття. Джерела права. Правотворчість.

Навчальна мета заняття: оволодіння та закріплення теоретичних знань щодо сутності джерел (форм) права та особливостей нормотворчості.

Кількість годин: 2 години (денна форма навчання).

Навчальні питання:

1. Поняття джерела (форми) права.
2. Поняття та ознаки нормативно-правового акту. Юридична сила нормативно правових актів.
3. Закон, класифікація законів в Україні. Конституція держави – основа правової системи суспільства.
4. Система підзаконних нормативно-правових актів.
5. Поняття і основні принципи правотворчості.
6. Види та функції правотворчості.
7. Правотворчий (законодавчий) процес та його стадії.
8. Поняття, основні риси та види техніки нормопроєктування.

Методичні вказівки:

Опановуючи перше питання, здобувачеві необхідно урахувати, що право завжди має певну форму, що безпосередньо відповідає його ключовій рисі – формальній/правовій визначеності. Надалі слід подати дефініцію поняття «форма права». Далі встановити та охарактеризувати найпоширеніші джерела (форми) права в більшості правових систем світу: нормативно-правовий акт, нормативно-правовий договір, правовий звичай та правовий прецедент). В межах зазначеного питання необхідно розкрити особливості первинних та вторинних джерел права.

Опановуючи друге питання, слід подати дефініцію поняття «нормативно-правовий акт», звернути увагу на те, що його відносять до первинних джерел права практично в усіх сучасних державах. Також слід вміти визначити риси нормативного акту із зосередженням уваги на тому, що зазначені акти приймаються тільки уповноваженими суб'єктами нормотворчості; мають визначену структуру, чітко формулюють зміст правових норм, мають письмову форму і оприлюднюється в офіційних виданнях, що дає змогу оперативно доводити його до відома адресатів; розробляються і ухвалюється з додержанням встановленої законом процедури; є обов'язковими до виконання і містять гарантії на випадок його можливого порушення. Треба підкреслити й домінуючу роль нормативного акта в системі форм права в країнах романо-германської правової сім'ї та його поширеність в країнах англо-американського права. Нормативно-правовий акт є основною формою права і в Україні.

Пильної уваги потребує питання про види нормативних актів. Вони мають бути диференційовані: за видами органів, які їх видають (детермінуються при цьому за юридичною силою, яка витікає із статусу та ієрархичного підпорядкування органу державної влади в механізмі держави). Також здобувачеві слід знати значення поняття «юридична сила нормативних

актів), оозрізняти нормативні акти за сферою дії, за предметом правового регулювання.

Аналізуючи третє питання, треба встановити, що систему нормативно-правових актів очолює конституція держави. Це основний закон, який має найвищу юридичну силу. Далі висвітлюється наступний щабель в ієрархії нормативних актів – закони. Пильної уваги потребує той факт, що закони, ухвалюються парламентом (в Україні – Верховною Радою України) або шляхом референдуму. Характеризуючи закони, як нормативно-правові акти, завжди необхідно мати на увазі, що вони мають вищу юридичну силу порівняно з нормативними актами інших державних органів та регулюють найбільш значимі суспільні відносини. Далі слід класифікувати закони за їх змістом, формою, юридичною силою і порядком ухвалення. Не менш важливе питання про різновид поточного закону – кодекс, результат наукової систематизації норм права певної галузі.

Вивчаючи в межах четвертого питання підзаконні нормативно-правові акти, важливо навести поняття та їхні різновиди (постанови Верховної Ради України, які містять норми права; укази Президента України, які містять норми права; постанови Кабінету Міністрів України; накази міністерств, які містять норми права; акти інших державних органів, які містять норми права; постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим, які містять норми права, постанови Ради міністрів Автономної Республіки Крим, які містять норми права, накази міністерств Автономної Республіки Крим, які містять норми права; розпорядження голів місцевих державних адміністрацій, які містять норми права; акти органів місцевого самоврядування, які містять норми права; акти органів професійного самоврядування (саморегулятивних), які містять норми права, але й вказати на специфіку співвідношення їх з законом, як актом вищої юридичної сили. Окремо доцільно пояснити, як відбувається впливу закон, тобто його дія у часі, просторі та щодо кола осіб. При цьому ретельно проаналізувати положення ст. 57 Конституції України, котра визначає особливості набуття чинності та ретроактивної дії законів в Україні.

Переходячи до наступного (п'ятого) питання необхідно провести порівняльний аналіз категорій “правоутворення”, “правотворчість” та “нормотворчість” необхідний для з'ясування особливостей та відмінностей як самих понять, так і процесів, що позначаються цими назвами. Водночас, таким чином здійснюється поєднання суто теоретичних уяв про формування права з практичними процесами нормотворчої та законотворчої діяльності.

В межах шостого питання здійснення характеристики правотворчості шляхом дослідження її ознак, принципів та функцій вбачається корисним способом визначення відмінних характеристик від інших видів правової діяльності: правозастосування, інтепретаційно-правової діяльності, правового виховання та ін.

Сьоме питання вимагає дослідити стадії та етапи процесу створення юридичних норм на прикладі законотворчості в діяльності Верховної Ради України. У характеристиці стадії законодавчої ініціативи та підготовки проекту закону важливо звернути увагу на етап встановлення необхідності у правовому

регулюванні певних суспільних процесів на рівні закону. Стадія прийняття проекту закону звертає увагу на послідовність та зміст окремих читань законопроекту. Подальші стадії: затвердження, оприлюднення, набуття чинності не вичерпують всю складність процесу законотворчості, що продовжується у систематизації, змінах, доповненнях, скасуванні частини або цілого закону.

На останок окрему увагу слід звернути на поняття та особливості законодавчої техніки. При цьому, доцільно порівняти законодавчу та юридичну техніку.

Питання цільових виступів:

1. Прецедентний характер Рішення Європейського Суду з прав людини та його значення для правової системи України.
2. Конституція України як нормативний акт, що має найвищу юридичну силу.
3. Зворотна (ретроактивна) дія закону у часі.

Література:

Основна:

1. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г., Тицька Я. О., Атаманова Н. В., Арабаджи Н. Б. Теорія держави та права : навчальний посібник. Одеса : Міжнародний гуманітарний ун-т, 2021. 193 с.
2. Теорія держави та права : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.
3. Теорія держави та права в схемах та таблицях : навчальний посібник / за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Київ : «Хай-Тек Прес», 2020. 296 с.
4. Теорія держави та права : навч. посіб. / за заг. ред. С. Д. Гусарєва. Київ : 7БЦ, 2022. 472 с.
5. Тополєвський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави та права : навч. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 268 с.

Додаткова:

1. Боняк В. О. Поняття «норма права» в сучасній правничій науці. *Право і суспільство*. 2018. № 3. Ч. 1. С. 15–18.
2. Борщевський І. В. Правовий звичай як джерело сучасного права в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 5 (14). С. 3-6.
3. Галамай О. З. Природно-правовий аналіз права та звичаю. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2016. № 850. С. 138-144.
4. Загуменна Ю. О., Лазарєв В. В., Сидоренко А. Ю. Відомча нормотворчість в Україні: досвід комплексного аналізу : монографія. Харків : Планета-Прінт, 2021. 228 с.
5. Іванченко О. М. Легітимність та легітимація закону як фактори державної правотворчості. Актуальні проблеми держави та права. 2023. № 97. С. 90-96.

6. Корольова Ю. В. Джерела права в аспекті правоутворення. *Право і суспільство*. 2016. № 3. С. 22–26.
7. Косович В. М. Загальнотеоретичні аспекти удосконалення нормативно-правових актів України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2015. 41 с.
8. Косович В. Напрямок дії нормативно-правових актів України у часі: необхідність нормативного визначення. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2023. № 76. С. 3-8.
9. Кравченко С. С. Правовий прецедент як соціальний інститут та його значення: прагматичний аналіз. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 4. С. 17–20.
10. Макаренко Л. П. Співвідношення понять «джерело прав» та «форма права»: теоретико-понятійний аспект. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 6. Т. 1. С. 28–30.
11. Невзоров І. Л. Щодо подальших перспектив інновації законодавчої основи нормотворчості. *Право і безпека*. 2022. № 1(84). С. 165-180.
12. Панов М. Правова доктрина та її значення для практики правотворення, правозастосування і розвитку юридичної науки: методологічні аспекти дослідження. *Право України*. 2022. № 1. С. 9-23.
13. Пархоменко Н. Концептуальні основи теорії джерел права. *Право України*. 2017. № 6. С. 9–16.
14. Петрова І. Нормотворчий процес і стадії нормотворчості в діяльності державної фіскальної служби України. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Юридичні науки*. 2017. № 865. С. 308–315.
15. Флоря А. Р., Лісна І. С. Судовий прецедент у правовій системі США. *Право та державне управління*. 2017. № 4 (29). Т. 1. С. 33–37.

Тема № 8. Система права та система законодавства. Тлумачення норм права.

Семінарське заняття. Система права та система законодавства. Тлумачення норм права

Навчальна мета заняття. Оволодіння знаннями щодо системи права та системи законодавства, природи та способів тлумачення норм права

Кількість годин: 2 години (денна форма навчання);
2 години (заочна форма навчання).

Навчальні питання:

1. Система права та її структура. Предмет і метод правового регулювання як підстави розподілу норм права по галузях.
2. Система законодавства та її складові.
3. Тлумачення норм права: поняття, мета, функції.
4. Способи та види тлумачення норм права.
5. Інтерпретаційно-правовий акт: поняття та види.

Методичні вказівки:

Аналіз системи права спочатку обумовлює з'ясування змісту поняття «система», котре в кожній галузі пізнання визначається як певна реально існуюча структурована цілісна сукупність елементів, поєднаних між собою внутрішніми зв'язками. Право у цьому сенсі не є винятком, адже для нього системність є однією з головних ознак. Також здобувачем має бути урахована й та обставина, що поняття «система права» слід відрізнити від поняття «правова система», яке є більш широким за своїм змістом. На відміну від системи права, правова система охоплює правосвідомість, правові відносини, правові форми діяльності держави та інші правові явища. Не менш значущим для всебічного розуміння поняття «система права» є питання про принципи побудови такої системи (її єдність, узгодженість, диференціацію (поділ) системи права, об'єктивність). На підставі принципів побудови системи права напрацьовуються її ключові риси, які потребують висвітлення, а саме: функціональність; інституціональне втілення; стабільність та динамізм; пов'язаність із державою. Саме тоді відбувається наповнення змістом поняття «система права», котре спирається її розумінні як певної внутрішньої структури права.

Дослідження структури системи права спрямовується на роз'яснення суті її елементного складу, котрий охоплює норму права, інститут права, в т.ч. комплексний міжгалузевий правовий інститут, підгалузь права та галузь права із наведенням певних прикладів.

Для успішного опанування вказаного питання має значення, з яких складових утворюється система права, за якими критеріями будується. Для цього мають бути проаналізовані та розкриті такі критерії, як предмет і метод правового регулювання, встановлені ознаки та види методів правового регулювання суспільних відносин. В подальшому має відбуватися більш детальне висвітлення ключових рис та видів інститутів права, підгалузей права, включаючи їхню відмінність від правових інститутів, а також галузей права. Не менш важливим для з'ясування змісту поняття «система права» є її вивчення згідно з поділом на публічне і приватне, теоретично обґрунтоване ще в Стародавньому Римі.

Уясування суті другого питання має розпочатись з аналізу ознак поняття «система законодавства». Далі слід звернути на правову позицію Конституційного Суду України щодо розуміння ним поняття «законодавство» в широкому розумінні. Також необхідно визначити структуру законодавства та критерії її поділу. Насамперед, приділити увагу поділу нормативно-правових актів на види залежно від їхньої юридичної сили. На останок, необхідно дослідити чинники формування та розвитку системи законодавства, а також співвідношення норм міжнародного і національного права.

Вивчаючи питання щодо змісту, мети та функцій тлумачення норм права, треба показати, в яких значеннях відбувається розуміння поняття «тлумачення права (як певна інтелектуальна діяльність, спрямована на осягання змісту норм права; як результат, що виражається у тексті, де розкривається дійсний зміст норми права). Також потребують аналізу два основні елементи тлумачення

норм права: уявлення змісту норм права та його роз'яснення. Треба встановити об'єкт тлумачення та безпосередній предмет тлумачення права Осібно звернути увагу на те, що загалом тлумачення норм права спрямовано на досягнення однорідності розуміння та застосування норм права. Цілі тлумачення визначаються особливістю предмета тлумачення, який також обумовлений: 1) загальним, абстрактним характером правових норм; 2) вживанням термінів, які є більш вузькими чи більш широкими, ніж правове поняття, що вони виражають, або вживання слів-синонімів на позначення одного поняття; 3) наявністю в юридичних текстах спеціальних юридичних термінів та оціночних категорій; 4) вживанням висловів, які вимагають з'ясування можливих варіантів поведінки, що ними передбачаються; 5) системністю норм права, що зобов'язує суб'єкта тлумачення враховувати взаємозв'язок і взаємозумовленість норм права (наприклад, зв'язок між загальними та спеціальними, конкретизуючими, спеціалізованими правовими нормами); 6) необхідністю забезпечення органічної єдності «духу» і «букви» закону. Далі необхідно подати дефініцію поняття «тлумачення норми права» та окреслити його функції

Інструментарієм інтерпретаційно-правової діяльності виступають способи тлумачення юридичних норм. Розгляд цього питання слід розгортати з допомогою розкриття змісту таких прийомів як граматичний, мовний, логічний, техніко-юридичний та інші. Корисно супроводжувати такий огляд з допомогою прикладів з сучасних актів тлумачення чинного законодавства України.

Класифікація видів тлумачення норм права здійснюється шляхом класичного розподілу всіх різновидів на офіційне та неофіційне тлумачення юридичних норм. Для більш повного розкриття особливостей кожного виду тлумачення використовують метод порівняння. Пояснення видів неофіційного тлумачення передбачає розкриття змісту побутового, доктринального, професійного та неофіційне розкриттям змісту автентичного, делегованого казуального.

У межах останнього питання слід зупинитися на основних ознаках інтерпретаційно-правового акту, виокремити основні його види. При цьому необхідно врахувати те, що інтерпретаційно-правового акт не може містити норми права та має рекомендаційний характер, якщо інше не передбачено законом.

Питання цільових виступів:

1. Правова система, її співвідношення з системою права.
2. Способи тлумачення норм права: загальна характеристика.
3. Публічне і приватне право.

Література:

Основна:

1. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г., Тицька Я. О., Атаманова Н. В., Арабаджи Н. Б. Теорія держави та права : навчальний посібник. Одеса : Міжнародний гуманітарний ун-т, 2021. 193 с.

2. Теорія держави та права : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.

3. Теорія держави та права в схемах та таблицях : навчальний посібник / за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Київ : «Хай-Тек Прес», 2020. 296 с.

4. Теорія держави та права : навч. посіб. / за заг. ред. С. Д. Гусарєва. Київ : 7БЦ, 2022. 472 с.

5. Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави та права : навч. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 268 с.

Додаткова:

1. Антошкіна В. К. Ознаки та особливості права, які зумовлюють необхідність тлумачення. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 4. С. 233–239.

2. Гордимов А. В. Доктринальне тлумачення в контексті гуманізації правових систем сучасності. Часопис Київського університету права. 2012. № 4. С. 41–45.

3. Євграфова Є. Доктринальне тлумачення норм права (законів): природа і здійснення. Вісник Академії правових наук України. 2010. № 2. С. 40–52.

4. Косович В. М. Загальнотеоретичні аспекти удосконалення нормативно-правових актів України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2015. 41 с.

5. Лук'янов Д. Правова система як предмет порівняльно-правових досліджень: характеристика за теорією систем. Вісник Національної академії правових наук України. 2015. № 2. С. 27–35.

6. Тарасов М. Ю. Характеристика романо-германської правової системи. Актуальні проблеми сучасного міжнародного права : зб. наук. ст. за матеріалами I Харк. міжнар.-прав. читань, присвяч. пам'яті проф. М. В. Яновського і В. С. Семенова (м. Харків, 27 листоп. 2015 р.) : у 2 ч. Харків, 2015. Ч. 2. С. 410–413.

7. Шилінгов В. С. Поділ права на приватне та публічне як фундаментальна засада правової системи демократичного суспільства. Часопис Київського університету права. 2012. № 1. С. 48–51.

Тема № 9. Правовідносини. Права людини і громадянина, правовий статус, гендер.

Семінарське заняття. Правовідносини. Права людини і громадянина, правовий статус, гендер.

Навчальна мета заняття: оволодіння знаннями щодо розуміння суті правовідносин та їх структурних елементів та видів. Визначення особливостей правового статусу людини та осмислення юридичної рівності чоловіка та жінки (гендеру).

Кількість годин: 2 години (денна форма навчання).

Навчальні питання:

1. Поняття, ознаки, склад та види правових відносин.
2. Юридичні факти.
3. Правовий статус людини: поняття та види.
4. Реалізація принципу гендерної рівності в діяльності органів Національної поліції.

Методичні вказівки:

Питання щодо поняття, ознак, складу та видів правових відносин обумовлює окреслення кола ознак правових відносин та їхньої відмінності від інших соціальних відносин. При цьому слід виділити та розкрити найхарактерніші ознаки правовідносин: 1) суспільні відносини; 2) ідеологічні відносини; 3) є юридичним виразом економічних, політичних, сімейних та інших відносин; 4) виникають, припиняються або змінюються на основі правових норм; 5) суб'єкти правовідносин пов'язані між собою суб'єктивними правами і юридичними обов'язками; 6) взаємна поведінка учасників правовідносин індивідуалізована і чітко визначена; 7) мають вольовий характер; 8) охороняються державою. Торкаючись видів правовідносин, здобувачеві необхідно показати їхню багатоманітність за допомогою широкого набору критеріїв (за особливостями реалізації суб'єктивних прав та обов'язків – абсолютні та відносні; за предметом правового регулювання; за функціональним призначенням – регулятивні та охоронні; матеріальні та процесуальні; за часом дії – довгострокові та короткострокові правовідносини). В подальшому досліджується кожний елемент складу правовідносин: суб'єкти і об'єкти правовідносин та їх юридичний зміст (сукупність прав і обов'язків сторін). Надається визначення суб'єкта правовідносин, встановлюються їхні види (індивідуальні (фізичні особи) та колективні (об'єднання осіб, в т.ч. держава), розкриваються особливості набуття суб'єктами правовідносин юридичних прав та обов'язків через характеристику правосуб'єктності (охоплює правоздатність, дієздатність та деліктоздатність). Об'єкти правовідносин слід розглядати як матеріальні або нематеріальні блага, задля одержання, передачі або використання яких виникають права та обов'язки. Далі слід розглянути види об'єктів правовідносин. Відстежується юридичний зміст правовідносин, який формує уявлення про їхній характер та мету (суб'єктивні права та юридичні обов'язки їх учасників).

В межах другого питання подається дефініція поняття «юридичні факти» та визначаються їхні суттєві риси. Проводиться видовий розподіл юридичних фактів за вольовою ознакою (дії та події). Розрізняються правомірні та протиправні дії. Залежно від спрямованості волі суб'єкта на досягнення тих чи інших правових наслідків, дії розрізняються на юридичні вчинки та юридичні акти. Серед подій визначаються своєрідності юридичних строків. Далі аналізуються юридичні факти за функціональним призначенням (правовстановлюючі, правозмінюючі та правоприпиняючі). З погляду на зв'язок з відповідними правовими відносинами юридичні факти мають бути розкриті як матеріальні та процесуальні. Також за ознакою документального

закріплення юридичні факти розкриваються як нормативно оформлені та неоформлені.

Вивчаючи правовий статус людини, як сукупність прав та обов'язків, насамперед, слід розкрити зміст поняття «права і свободи людини і громадянина» та навести його ознаки. Має бути показана система прав, свобод людини і громадянина за Конституцією України 1996 р. Окремо визначаються юридичні обов'язки людини і громадянина, їхні види. Одночасно з цим, в межах даного питання розрізняються види правового статусу людини та громадянина, в т.ч.: міжнародно-правовий статус особи, конституційний статус особи, статус особи, що витікає із інституту громадянства; галузевий статус особи. Відстежуються своєрідності загального, спеціального та індивідуального правового статусу особи, юридичні гарантії прав та свобод людини й громадянина.

Під час вивчення останнього питання теми слід розкрити базові поняття гендеру. Аналізуються час і причини появи поняття «гендер». Окремо слід зупинитися на питаннях гендерної рівності, включаючи право на доступ до служби в лавах Національної поліції України.

Питання цільових виступів:

1. Юридичний склад правовідносин.
2. Класифікація юридичних фактів.
3. Поняття та структура правового статусу.
4. Види правового статусу.

Література:

Основна:

1. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г., Тицька Я. О., Атаманова Н. В., Арабаджі Н. Б. Теорія держави та права : навчальний посібник. Одеса : Міжнародний гуманітарний ун-т, 2021. 193 с.
2. Теорія держави та права : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.
3. Теорія держави та права в схемах та таблицях : навчальний посібник / за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Київ : «Хай-Тек Прес», 2020. 296 с.
4. Теорія держави та права : навч. посіб. / за заг. ред. С. Д. Гусарєва. Київ : 7БЦ, 2022. 472 с.
5. Тополєвський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави та права : навч. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 268 с.

Додаткова:

1. Басай О. В. Поняття юридичних фактів : теоретичний аспект. Прикарпатський юридичний вісник. 2014. Вип. 3 (6). С. 8-16.
2. Волкова І. Види юридичних фактів-станів. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 1. С. 114-118.

3. Заставська Л. П., Терещенко Л. О. Проблематика об'єкта правовідносин у системі правових категорій. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. 2019. Т. 1. № 85. С. 31-37.
4. Іванов І. В., Супрун В. М. Міжнародні та європейські стандарти дотримання принципу гендерної рівності в умовах воєнного стану: соціально-правовий аспект. Наукові записки: Сер. Право. 2023. Вип. 14. С. 21-26.
5. Куракін О. М. Категорія правовідносини в системі нормативного регулювання. Право і суспільство. 2013. № 2. С. 8-15.
6. Погрібний І. М. Генеза складу правових відносин. Право і безпека. 2022 № 3(86). С. 160-170.
7. Спесівцев Д. С. Юридичні факти-стани в цивільному праві України: проблемні аспекти наукової концепції. Юридичний вісник. 2019. № 4. С. 88-94.
8. Степанова Т. В. Щодо співвідношення поняття «правового статусу» та суміжних категорій. Правова держава. 2015. № 19. С. 35-40.
9. Теплюк М., Ющик О. Характеристика об'єкта як необхідна умова правового регулювання. Право України. 2022. № 12. С. 26-36.
10. Уварова О. О. Права жінок та гендерна рівність : навчальний посібник. Київ : ФОП Голембовська О. О., 2018. 204 с.
11. Чуб А. В. Теорії походження суб'єктивних публічних прав приватної особи. Право і суспільство. 2020. № 5. С. 104–109.
12. Юридичні факти в доктрині приватного права України : монографія / М. Пленюк, А. Коструба. К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2018. 288 с.

Тема № 10. Реалізація норм права.

Семінарське заняття. Реалізація норм права.

Навчальна мета заняття: Вивчення поняття, ознак і основних форм реалізації правових норм, особливостей застосування норм права.

Кількість годин: 2 години (денна форма навчання);
2 години (заочна форма навчання).

Навчальні питання:

1. Поняття й основні форми реалізації норм права.
2. Застосування як особлива форма реалізації норм права: поняття та риси.
3. Основні стадії застосування норм права.
4. Акт застосування норм права: поняття, ознаки, види.

Методичні вказівки:

Вивчення форм реалізації норм права розпочинається із розгляду дефініції поняття «реалізація правових норм». Звертається увага на те, що реалізацію правових норм не слід ототожнювати з іншим за змістом процесом – реалізацією права як такого, під якою розуміють усі шляхи набуття ним властивостей позитивного утворення, переведення його з модусу лише

потенційно можливих у даному соціумі юридичних форм, з рівня природного права на рівень реального чинника суспільного життя. Далі розглядаються різні підходи до форм реалізації норм права, в т.ч.: реалізація правових норм залежно від юридичного механізму її забезпечення; за характером суб'єктів (де реалізація правових норм розрізняється на індивідуальну і колективну); з огляду на методи, якими забезпечується реалізація правових норм, де виокремлюється добровільна та примусова; в залежності від характеру поведінки, яку передбачають правові норми, розмежовують активну (пов'язану з необхідністю здійснення певних дій) та пасивну (що полягає в утриманні від деяких вчинків) форми їх реалізації. Залежно від проміжку часу, який вона займає, розрізняють негайну, тривалу із точно або відносно визначеним її строком. Найбільш поширеною та загальновизнаною є диференціація реалізації норм права за конкретними способами здійснення правових приписів, де виділяються використання, виконання, додержання та застосування. В межах першого питання мають бути охарактеризовані риси перших трьох форм реалізації норм права.

Переходячи до з'ясування суті другого питання, слід мати на увазі, що правозастосування за своїм обсягом є найоб'ємнішою формою реалізації норм права, спрямованою на індивідуальне регулювання суспільних відносин. Здобувачем розглядається дефініція поняття «застосування норм права», на підставі чого вказуються його відмінності від додержання, виконання та використання із акцентуванням уваги на тому, що правозастосування, насамперед, державно-владна та управлінська діяльність. Вона виявляється через

винесення посадовими особами органів публічної влади індивідуально-конкретних приписів, які містять не загальні правила поведінки, а мають адресатом конкретних суб'єктів. Важливим нюансом, що сприяє усвідомленню суті правозастосування, як особливої форми реалізації норм права, є те, що така діяльність здійснюється у певних процесуальних формах. Суб'єкти правозастосування не діють в межах власних інтересів. Фіналізація правозастосування відбувається через винесення індивідуального юридичного рішення у формі акта застосування норми права. Завершити аналіз даного питання, необхідно розглядом випадків, коли суб'єктивні права і юридичні обов'язки не можуть виникнути і реалізуватися без державного втручання, а також формами правозастосування (оперативно-виконавчою, правоохоронною діяльністю та правосуддям).

Третє питання охоплює аналіз взаємопов'язаних дій – стадій правозастосування, а саме: фактичної стадії (встановлення фактичних обставин справи); вибору та аналізу правової норми, включаючи правову кваліфікацію; по завершенню – прийняття рішення по справі.

З'ясування суті акту правозастосування вимагає детермінує не тільки його аналіз з точки зору внутрішньої побудови, а ще й порівняння з іншими видами юридичних актів: нормативно-правовим та актом інтерпретації норм права. Здійснення класифікації видів правозастосовчих актів доцільно здійснювати з урахуванням різноманітності форм юридичної діяльності,

багаточисельності суб'єктів правозастосування, рівня важкості юридичних наслідків для суб'єктів правозастосування тощо.

Питання цільових виступів:

1. Безпосередні форми реалізації права.
2. Суб'єкти застосування норм права.
3. Види актів застосування норм права.

Література:

Основна:

1. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г., Тицька Я. О., Атаманова Н. В., Арабаджи Н. Б. Теорія держави та права : навчальний посібник. Одеса : Міжнародний гуманітарний ун-т, 2021. 193 с.
2. Теорія держави та права : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.
3. Теорія держави та права в схемах та таблицях : навчальний посібник / за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Київ : «Хай-Тек Прес», 2020. 296 с.
4. Теорія держави та права : навч. посіб. / за заг. ред. С. Д. Гусарева. Київ : 7БЦ, 2022. 472 с.
5. Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави та права : навч. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 268 с.

Додаткова:

1. Атаманова Н. Проблемні питання застосування норм права. Підприємництво, господарство і право. 2021. № 2. С. 164–169.
2. Атаманова Н. В., Тицька Я. О. Теоретико-правові аспекти реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина в демократичному суспільстві. *Juris Europensis Scientia*. 2022. № 1. С. 3-6.
3. Барандич С. Правозастосування в сучасному вимірі юридичної науки. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2014. № 4. С. 1–7.
4. Донченко О. І. Особливості правозастосування як форми реалізації норм права. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. 2014. Вип. 11 (1). С. 40–42.
5. Осауленко О. І. Місце правозастосовних актів у системі правових актів. Держава і право. 2010. Вип. 49. С. 16–21.
6. Попадинець М. І. Поняття реалізації права з позицій діалектичної полярності природного і позитивного права. Актуальні проблеми держави та права : зб. наук. пр. / редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред.), В. М. Дрьомін (заст. голов. ред.) Ю. П. Аленін [та ін.] ; МОН України; НУ ОЮА. Одеса : Юрид. л-ра, 2014. Вип. 72. С. 53–59.

Тема № 11. Правова поведінка. Юридична відповідальність.
Семінарське заняття. Правова поведінка. Юридична відповідальність

Навчальна мета заняття: Розкриття змісту поняття, вивчення видів і типів правової поведінки, а також поняття та видів правопорушень, їх структурного складу. Аналіз поняття, ознак і видів юридичної відповідальності, її функцій та підстав настання та виключення, звільнення.

Кількість годин: 2 години(денна форма навчання);
 2 години (заочна форма навчання).

Навчальні питання:

1. Поняття і види правової поведінки.
2. Типи правомірної поведінки.
3. Поняття, ознаки, склад правопорушення.
4. Поняття, ознаки, принципи та види юридичної відповідальності.
5. Функції, підстави настання та звільнення від юридичної відповідальності.

Методичні вказівки:

В межах підготовки до першого питання слід врахувати, що поведінку треба розуміти як систему певних взаємопов'язаних вчинків суб'єктів, спрямованих на задоволення певних потреб та інтересів. Вона має соціальний та вольовий характер, сприймається або не сприймається третіми особами, оцінюється з точки зору соціальної значущості її результатів. Далі необхідно охарактеризувати нормативну поведінку, тобто таку, що виникає та розвивається під впливом різних соціальних норм. Після цього з'ясувати кожен рис правової поведінки: соціальну значущість; вольовий характер; юридичну визначеність; здатність спричиняти правові наслідки; контрольованість; зовнішній прояв у вигляді вчинків (дії або бездіяльність). Також слід розглянути склад правових вчинків (суб'єкт, суб'єктивна сторона, об'єкт, об'єктивна сторона). Далі провести класифікацію правової поведінки за критерієм соціального змісту та юридичної оцінки (правомірна поведінка; правопорушення; зловживання правом; об'єктивно протиправне діяння). Звернути увагу на те, що до антиподів (протилежних за спрямованістю, соціальною та юридичною значущістю) видів поведінки відносять правомірну поведінку і протиправну поведінку (правопорушення).

Вивчення другого питання розпочинається із аналізу поняття «правомірна поведінка» та виявлення її суттєвих рис. Слід дослідити її склад (об'єкта, суб'єкта, об'єктивну та суб'єктивну сторони). Після цього встановлюються критерії видової багатоманітності правомірної поведінки та окреслюються її види. За критерієм соціальної значущості правомірна поведінка має бути розглянута як необхідна, бажана або соціально допустима. За психологічною ознакою необхідно розглянути добровільну правомірну поведінку та вимушену правомірну поведінку. За особливостями ставлення суб'єкта до своєї поведінки (мотивацією) та чинниками, що вплинули на правомірну поведінку, здобувачеві

треба розрізнити такі види поведінки, як: а) пристосовницька, конформістська; б) маргінальна; в) звичайна; г) соціально активна. Також варто урахувати, що правомірна поведінка піддається поділу на види за своїми формально-юридичними ознаками та класифікується з погляду засобів правової регламентації (з позицій юридичних моделей) на: виконання юридичних обов'язків; використання суб'єктивних прав; застосування норм права уповноваженими суб'єктами або або її пасивну форму – додержання заборон. Поруч із цим, треба проаналізувати правомірну поведінку, яка зафіксована та незафіксована в нормативно-правових актах.

Розкриваючи поняття, ознаки, склад правопорушення необхідно сформулювати дефініцію цього поняття та проаналізувати кожну з його ознак (є різновидом соціально-шкідливої (або соціально небезпечної), протиправної, винної поведінки, що спричиняє шкоду охоронюваним правом суспільним відносинам). Крім того правопорушення слід розкрити в якості певного юридичного факту, котрий: спричиняє процесуальні правовідносини у зв'язку з притягненням суб'єкта до відповідальності; змінює або припиняє певні матеріальні правовідносини, учасником яких був суб'єкт. Треба сформулювати дефініцію поняття «склад правопорушення», проаналізувати його чотири необхідні елементи: об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкта і суб'єктивну сторону. Опановуючи об'єкт правопорушення, необхідно усвідомити правову аксіому про те, що не існує правопорушень, в яких був би відсутній об'єкт (суспільні відносини та цінності (певні блага), що охороняються правом, на які спрямовано посягання). Далі визначаються загальний та безпосередній об'єкти правопорушень.

Важливою умовою досягання вказаного питання є вивчення зовнішньої характеристики правопорушення (діяння), тобто об'єктивної сторони. В цих межах потребують розгляду діяння, суспільно-шкідливі наслідки та причинно-наслідковий зв'язок між діянням і наслідками, які настали. При цьому різноманітні наміри, думки з приводу вчинення правопорушень самі по собі не є правопорушеннями і вважаються юридично нейтральними доти, доки вони не проявилися як конкретні протиправні вчинки (діяння) суб'єктів.

Пильної уваги потребує розкриття рис та характеристик суб'єкту правопорушення із визначенням особливостей деліктоздатності особи (зокрема, фізична особа (людина) має бути: осудною – здатною усвідомлювати характер і значення свого діяння та керувати ним; дієздатною – здатною відповідно до закону самостійно нести юридичну відповідальність за власні винні протиправні діяння). Останнім елементом правопорушення, який підлягає вивченню, виступає суб'єктивна сторона правопорушення (вина), як сукупність таких ознак, що відображають психічне ставлення особи до вчиненого нею діяння та його шкідливих наслідків. На останок в межах успішного вивчення даного питання, треба визначити форми вини.

Переходячи до вивчення поняття, ознак, принципів та видів юридичної відповідальності, слід виходити з того, що юридична відповідальність є особливим різновидом соціальної, тобто соціальна відповідальність є родовим поняттям (загальне) відносно усіх її різновидів. Далі здобувачеві треба

сформулювати дефініцію поняття «юридична відповідальність» та розкрити кожен з її ознак. Пам'ятати про те, що специфіка юридичної відповідальності полягає в тому, що вона перш за все завжди оцінює минуле, тобто це відповідальність за дію, яка вже була вчинена. Також виходить з того, що вона встановлюється за порушення юридичних вимог. Здобувач має навести відмінності, якими відрізняється юридична відповідальність (ретроспективна) від інших видів соціальної відповідальності, а саме: полягає в офіційній негативній оцінці (засудженні) з боку суспільства і держави поведінки правопорушника; обов'язкова наявність визначених законом фактичних підстав, застосування тільки за реально вчинене правопорушення (юридичний факт), що містить у собі всі ознаки складу певного виду правопорушення; наявності юридичних підстав, тобто юридичної основи – закріплених законодавчо правових норм; пов'язана з державним примусом у формах каральних і правовідновлюючих заходів; застосовується лише до суб'єктів (фізичних та юридичних осіб), винних у вчиненні конкретного правопорушення власними діями; здійснюється виключно уповноваженими державою компетентними органами відповідно до приписів матеріальних і процесуальних правових норм; здійснюється такими органами в рамках правозастосовної діяльності з додержанням процесуальних форм.

Вивчаючи принципи юридичної відповідальності, здобувач повинен вміти надати дефініцію вказаного поняття, розкрити його зміст. Також охарактеризувати систему принципів відповідальності (в т.ч. справедливість, законність, невідворотність, доцільність, відповідальність за наявності вини), продемонструвати обізнаність щодо смислового наповнення кожного з принципів юридичної відповідальності.

Торкаючись видів юридичної відповідальності, здобувачеві необхідно виходити з того, що головними критеріями її поділу на види є галузева належність норми, за порушення якої особа може відповідати, а також суб'єкти, які в певній спосіб її здійснюють. Далі показати особливості конституційної, кримінальної, адміністративної, цивільно-правової та дисциплінарної відповідальності.

Під час розгляду функцій юридичної відповідальності, які відображають основні напрямки її впливу на суспільство і особу, характеризують її сутність та призначення в суспільстві, здобувачеві слід вміти виділити кожен з них (штрафну, правовідновлюючу (компенсаційну) та виховну) та охарактеризувати їхній зміст. Розкриваючи підстави настання та звільнення від юридичної відповідальності, слід пам'ятати якщо такі підстави відсутні, відповідальність виключається. Далі здобувач повинен вміти розкрити зміст поняття підстави юридичної відповідальності (певна сукупність обставин, за наявності яких вона є можливою і належною), охарактеризувати фактичні підстави для настання юридичної відповідальності. Висвітлюючи юридичні підстави для відповідальності необхідно вміти розрізняти юридичні підстави притягнення до відповідальності особи, яка вчинила правопорушення та підстави настання юридичної відповідальності для правопорушника, вина якого доведена доказами і знайшла офіційне втілення у вигляді процесуального документа –

правозастосовного акта, виданого компетентним державним органом з додержанням усіх вимог до такої процедури (наприклад, вироку суду). Слід також розкрити підстави, що виключають юридичну відповідальність або звільняють від неї.

Питання цільових виступів:

1. Загальна характеристика складу правопорушення.
2. Значення юридичної відповідальності для забезпечення законності і правопорядку.
3. Особливості юридичної відповідальності працівників Національної поліції України.

Література:

Основна:

1. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г., Тицька Я. О., Атаманова Н. В., Арабаджи Н. Б. Теорія держави та права : навчальний посібник. Одеса : Міжнародний гуманітарний ун-т, 2021. 193 с.
2. Теорія держави та права : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.
3. Теорія держави та права в схемах та таблицях : навчальний посібник / за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Київ : «Хай-Тек Прес», 2020. 296 с.
4. Теорія держави та права : навч. посіб. / за заг. ред. С. Д. Гусарєва. Київ : 7БЦ, 2022. 472 с.
5. Тополєвський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави та права : навч. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 268 с.

Додаткова:

1. Переш І. Є., Бариська Я. О. Теоретичні характеристики правомірної поведінки. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія "Право". 2019. Вип. 59. Т. 1. С. 66–69.
2. Полонка І. А. Механізм неправомірної поведінки в теорії права: авторський підхід. Підприємництво, господарство і право. 2018. Вип. 6. С. 243–248.
3. Полонка І. А. Правомірна поведінка: теоретичний аналіз основних складників. Юридичний науковий електронний журнал. 2016. № 2. С. 19–21.
4. Терещук М. М. Юридична відповідальність: теоретико-правовий аналіз. «Jurnalul juridic national: teorie și practică». 2015. № 2. С. 18–21.
5. Тимошенко В. І. Протиправна поведінка: визначення та мотивація. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2011. № 12. С. 61–67.

3. Рекомендована література.

Основна:

1. Конституція України : URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Про проголошення незалежності України : Постанова Верховної Ради України; Акт від 24.08.1991 № 1427-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12>.
3. Декларація про державний суверенітет України : URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12>.
4. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>.
5. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 р. № 4572-VI. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>.
6. Про громадянство України : Закон України від 18.01.2001 р. № 2235-III. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2235-14>.
7. Про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади: Указ Президента України від 03.10.1992 № 493/92. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/493/92#Text>.
8. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>.
9. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.
10. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 24.02.2014 № 794-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text>.
11. Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>.
12. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 р. № 586-XIV (із змін.) URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/586-14>.
13. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#n12675>.
14. Про національну безпеку: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
15. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.
16. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2011. № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.
17. Про політичні партії в Україні : Закон України від 05.04.2001 р. № 2365-III. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2365-14>.
18. Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 04.01.2002 № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3-2002->

%D0%BF#Text.

19. Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності: Указ Президента України від 10.06.1997 № 503/97. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/503/97#Text>.

20. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

21. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22.09.2011 № 3773-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text>.

22. Про приєднання України до Статуту Ради Європи: Закон України від 31.10.1995 № 398/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/398/95-%D0%B2%D1%80#Text>.

23. Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів №№ 2,4,7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997 № 475/97. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80#Text>.

24. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 07.06.2001 р. № 2493-III. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2493-14>.

25. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр>.

26. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17.03.2011 р. № 3166-VI. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3166-17>.

27. Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text>.

28. Регламент Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.07.2007 .№ 950 (у редакції Постанови Кабінету Міністрів України від 9 листопада 2011 р. № 1156). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950-2007-%D0%BF#Text>.

29. Бурдін М. Ю., Логвиненко І. А., Лазарєв В. В. Теорія держави та права у визначеннях та схемах : довідник. Харків : ХНУВС, 2021. 108 с.

30. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г., Тицька Я. О., Атаманова Н. В., Арабаджи Н. Б. Теорія держави та права : навчальний посібник. Одеса : Міжнародний гуманітарний ун-т, 2021. 193 с.

31. Теорія держави та права : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.

32. Теорія держави та права в схемах та таблицях : навчальний посібник / за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Київ : «Хай-Тек Прес», 2020. 296 с.

33. Теорія держави та права : навч. посіб. / за заг. ред. С. Д. Гусарева. Київ : 7БЦ, 2022. 472 с.

34. Теорія держави та права : навч. посіб. / за заг. ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова. Київ : Юрінком Інтер, 2017. 320 с.

35. Теорія держави та права : підручник / за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. 368 с.

36. Тополєвський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави та права: навч.

посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 268 с.

Додаткова:

1. Антошкіна В. К. Ознаки та особливості права, які зумовлюють необхідність тлумачення. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 4. С. 233–239.
2. Арнатутова Л. П. О. В. Сурілов про призначення та функції теорії держави та права. Актуальні проблеми держави та права. 2013. Вип. 67. С. 214–221.
3. Атаманова Н. Проблемні питання застосування норм права. Підприємництво, господарство і право. 2021. № 2. С. 164–169.
4. Атаманова Н. В., Тицька Я. О. Теоретико-правові аспекти реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина в демократичному суспільстві. *Juris Europensis Scientia*. 2022. № 1. С. 3–6.
5. Барандич С. Правозастосування в сучасному вимірі юридичної науки. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2014. № 4. С. 1–7.
6. Басай О. В. Поняття юридичних фактів : теоретичний аспект. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. Вип. 3 (6). С. 8–16.
7. Бичков І. Г. Щодо місця Конституційного Суду України в механізмі стримувань і противаг. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 224–229.
8. Богушова І. В. Співвідношення формаційного та цивілізаційного підходів до типології держав: теоретико-правовий аналіз. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 3. С. 43–46.
9. Боняк В. О. Поняття «норма права» в сучасній правничій науці. *Право і суспільство*. 2018. № 3. Ч. 1. С. 15–18.
10. Борко Т. М., Воробйова С. С. Політичний режим: основні підходи щодо його визначення. *Обліково-аналітичне і фінансове забезпечення діяльності суб'єктів господарювання: національні, глобалізаційні, євроінтеграційні аспекти* : матеріали VI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, м. Миколаїв, 17–18 листопада 2021 р. Миколаїв : МНАУ, 2021. С. 123–127.
11. Борщевський І. В. Правовий звичай як джерело сучасного права в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 5 (14). С. 3–6.
12. Бостан С. К. Методологія правового дослідження: поняття, структура, філософсько-світоглядні засади. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля*. 2021. Серія «Право». №1(2). С. 16–27.
13. Бостан С. Форма державного правління: закономірності, тенденції, особливості розвитку. *Право України*. 2014. № 8. С. 27–38.
14. Ботанов О. В. Унітаризм як політичний та правовий феномен: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Вісник ДонНУ імені Василя Стуса, Сер.: Політичні науки*. 2019. № 4. С. 20–25.
15. Бурдін М. Ю., Радченко К. А. Протидія корупції як необхідна

складова розбудови правової, соціальної та демократичної України. Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми : тези доп. учасників міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 трав. 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Консультат. місія Європейського Союзу. Харків : ХНУВС, 2019. С. 19–20.

16. Вовк П. Правова держава: вітчизняні наукові підходи до змісту поняття. Юридичний вісник. 2020. № 1. С. 19–23.

17. Волкова І. Види юридичних фактів-станів. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 1. С. 114–118.

18. Галамай О. З. Природно-правовий аналіз права та звичаю. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2016. № 850. С. 138–144.

19. Галас В. І., Попович Т. П. Елементний склад форми держави: теоретико-правовий аналіз. Регіональні студії. 2017. Вип. 10. С. 13–17.

20. Гамбург Л. С. Державно-територіальний устрій конфедерації у порівняльній характеристиці моделей федеративної та конфедеративної держав. Юридичний науковий електронний журнал. 2017. № 4. С. 10–13.

21. Гетьман Є. А., Мерник А. М., Шаповал Р. В. Відносні права людини в умовах особливих правових режимів. Вісник Національної академії правових наук України. 2022. Т. 29, № 1. С. 26–38.

22. Головащенко О. С. Поняття та ознаки соціальної держави. Актуальні проблеми державного будівництва та місцевого самоврядування в контексті конституційної модернізації : зб. наук. ст. за матеріалами наук.-практ. семінару (м. Харків, 14 жовтн. 2016 р.). Харків, 2016. С. 25–35.

23. Гордимов А. В. Доктринальне тлумачення в контексті гуманізації правових систем сучасності. Часопис Київського університету права. 2012. № 4. С. 41–45.

24. Градова В. Г. Розвиток ідеї верховенства права в правовому розвитку сучасної України. Часопис Київського університету права. 2012. № 4. С. 50–53.

25. Гринчак А. А., Гринчак С. В. Особливості функціонування вищих державних органів в умовах надзвичайного (воєнного) стану в європейських країнах: конституційно-правове регулювання. Проблеми законності. 2022. Вип. 158. С. 6–28.

26. Дзевелюк М. В. Теоретико-правові засади інформаційної функції. Порівняльно-аналітичне право. 2015. № 2. С. 15–18.

27. Динник І. П. Механізми розвитку та функціонування держави у сучасному світі. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2021. № 6. С. 1–6.

28. Донченко О. І. Особливості правозастосування як форми реалізації норм права. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. 2014. Вип. 11 (1). С. 40–42.

29. Дубинський І. Ю. Класифікаційні особливості функцій держави. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. 2019. Том 30 (69) № 4. С. 7–11.

30. Євграфова Є. Доктринальне тлумачення норм права (законів): природа і здійснення. Вісник Академії правових наук України. 2010. № 2. С. 40–52.
31. Жаровська І. М. Щодо проблем методології теорії державі і права. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2015. Сер. «Юридичні науки». Вип. 2. № 827 (8). С. 138-141.
32. Завгородня Ю. С. Функції держави в сучасних умовах: пропедевтичний аспект. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 3. С. 20-22.
33. Загуменна Ю. О., Лазарєв В. В., Сидоренко А. Ю. Відомча нормотворчість в Україні: досвід комплексного аналізу : монографія. Харків : Планета-Прінт, 2021. 228 с.
34. Засєць А. П. Первісне суспільство і право. Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2018. Том 2. С. 13-19.
35. Заставська Л. П., Терещенко Л. О. Проблематика об'єкта правовідносин у системі правових категорій. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. 2019. Т. 1. № 85. С. 31-37.
36. Зінченко В. М. До питання про сутність і значення охоронної функції права. Часопис Київського університету права. 2012. № 3. С. 44–48.
37. Іванов І. В., Супрун В. М. Міжнародні та європейські стандарти дотримання принципу гендерної рівності в умовах воєнного стану: соціально-правовий аспект. Наукові записки: Сер. Право. 2023. Вип. 14. С. 21-26.
38. Іванченко О. М. Легітимність та легітимація закону як фактори державної правотворчості. Актуальні проблеми держави та права. 2023. № 97. С. 90-96.
39. Кабанець О. С. Демократія як державний режим: теоретико-правовий аналіз. Часопис Київського університету права. 2012. № 4. С. 60-64.
40. Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України (за рішеннями, висновками). 3.4. Верховенство права. Конституційний Суд України. Офіційний вебсайт. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava>
41. Коба М. М., Коба О. В. Соціально-економічні права: проблеми розуміння та реалізації. Juris Europensis Scientia. 2023. Вип. 1. С. 8-12.
42. Колот А. М., Герасименко О. О. Соціальна держава: генезис і перспективи розвитку. Соціально-трудові відносини: теорія та практика. 2017. № 1. С. 8–36.
43. Колюх В. В. Парламентська республіка в Україні: перспективи й перешкоди. Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право. 2019. № 3(43). С. 176-180.
44. Корелова В., Рябченко Я., Солодка А. Вплив правового режиму воєнного стану на діяльність Кабінету Міністрів України та військових адміністрацій. Проблеми законності. 2023. Вип. 161. С. 119-138.
45. Корольова Ю. В. Джерела права в аспекті правоутворення. Право і суспільство. 2016. № 3. С. 22–26.
46. Косович В. М. Загальнотеоретичні аспекти удосконалення

нормативно-правових актів України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2015. 41 с.

47. Косович В. Напрямок дії нормативно-правових актів України у часі: необхідність нормативного визначення. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2023. № 76. С. 3-8.

48. Кравцова З. С. Співвідношення понять «механізм держави» та «механізм здійснення державної влади»: конституційно-правовий аспект. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 10. С. 91-94.

49. Кравченко С. С. Правовий прецедент як соціальний інститут та його значення: прагматичний аналіз. Часопис Київського університету права. 2011. № 4. С. 17-20.

50. Куракін О. М. Категорія правовідносини в системі нормативного регулювання. Право і суспільство. 2013. № 2. С. 8-15.

51. Лебедева В.В., Граціотова Г.О. Поняття, ознаки, види органів держави та форми державного правління. ECONOMICS: time realities. 2021. № 5(57). С. 71-80.

52. Лебедева О. В. Федеративна держава: теоретичні та практичні аспекти. Молодий вчений. 2014. № 10 (13). С. 57-62.

53. Лук'янов Д. Правова система як предмет порівняльно-правових досліджень: характеристика за теорією систем. Вісник Національної академії правових наук України. 2015. № 2. С. 27-35.

54. Лук'янова Г. Ю. Методологічні основи дослідження права у сучасній юридичній науці. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2011. №. 4. Сер. Юридична. С. 33-43.

55. Лялюк О. Правове регулювання компетенції місцевого самоврядування в умовах воєнного стану в Україні. Проблеми законності. 2023. Вип. 160. С. 6-23.

56. Лялюк О. Ю. Державний апарат як елемент механізму реалізації публічної влади. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2012. Вип. 23. С. 81-92.

57. Маєтний М. І. Правові підстави для обмеження прав і основних свобод людини в умовах воєнного стану. Прикарпатський юридичний вісник. 2022. № 2. С. 13-17.

58. Макаренко Л. П. Співвідношення понять «джерело прав» та «форма права»: теоретико-понятійний аспект. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2018. № 6. Т. 1. С. 28-30.

59. Марущак О. А. Функції держави: визначення поняття. Держава та регіони. Серія: Право. 2019. № 3 (65). С. 17-21.

60. Меліхова Ю. О. Поняття, ознаки та функції юридичної науки як об'єкта організаційно-правового механізму управління: теоретико-правовий аналіз. Юридичний науковий електронний журнал. 2013. № 1. С. 127-130.

61. Мерник А. М., Зінченко О. В. Теоретико-правовий аспект обмеження окремих прав людини в умовах особливих правових режимів. Вісник Національної академії правових наук України. 2022. Т. 29, № 2. С. 105-118.

62. Москальчук Ю. Г. Система стримувань і противаг як ефективний засіб досягнення взаємодії у роботі органів законодавчої, виконавчої та судової влади в Україні. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2020. Вип. 16. С. 19–23.
63. Москалюк М. Моделі президентського правління: світова практика та українські реалії. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія/політичні інститути та процеси*. 2018. № 12. Т. 1. С. 113–123.
64. Невзоров І. Л. Щодо подальших перспектив інновації законодавчої основи нормотворчості. *Право і безпека*. 2022. № 1(84). С. 165–180.
65. Образцова В. В. Механізм стримувань та противаг у публічноуправлінських відносинах. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 20. С. 107–112.
66. Олійник В.С., Олійник В. В. Республіканська форма державного правління: особливості її змішаної форми в Україні. *Право і суспільство*. 2018. № 4. Ч.2 . С. 42–47.
67. Оніщенко Н. М. Громадянське суспільство: реалії та зміни. *Громадянське суспільство як чинник модернізації сучасної держави* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 20 квітня 2021 р.). Київ : Київський регіональний центр НАПрН України, 2021. С. 89–93.
68. Організація діяльності органів державної влади: навч. посіб. / О.Г. Вагонова, О.В. Горпинич, В.В. Чернобаєв; М-во освіти і науки України, НТУ «Дніпровська політехніка». Дніпро : НТУ «ДП», 2019. 77 с.
69. Осауленко О. І. Місце правозастосовних актів у системі правових актів. *Держава і право*. 2010. Вип. 49. С. 16–21.
70. Очколяс Д. Природа та структура теоретичної юридичної науки. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 1. С. 193–199.
71. Панов М. Правова доктрина та її значення для практики правотворення, правозастосування і розвитку юридичної науки: методологічні аспекти дослідження. *Право України*. 2022. № 1. С. 9–23.
72. Пархоменко Н. Концептуальні основи теорії джерел права. *Право України*. 2017. № 6. С. 9–16.
73. Пахолок В. М. Методологічні підходи до визначення поняття державного устрою. *Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету*. 2017 Вип. 9. С. 1–6.
74. Переш І. Є., Бариська Я. О. Теоретичні характеристики правомірної поведінки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія "Право"*. 2019. Вип. 59. Т. 1. С. 66–69.
75. Петрова І. Нормотворчий процес і стадії нормотворчості в діяльності державної фіскальної служби України. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Юридичні науки*. 2017. № 865. С. 308–315.
76. Пильгун Н. В. , Бурбеца В. В. Поняття «механізм держави» в сучасній юридичній думці. *Юридичний вісник*. 2017. № 2 (43). С. 46–51.
77. Погрібний І. М. Генеза складу правових відносин. *Право і безпека*. 2022 № 3(86). С. 160–170.

78. Полонка І. А. Механізм неправомірної поведінки в теорії права: авторський підхід. Підприємництво, господарство і право. 2018. Вип. 6. С. 243–248.
79. Полонка І. А. Правомірна поведінка: теоретичний аналіз основних складників. Юридичний науковий електронний журнал. 2016. № 2. С. 19–21.
80. Попадинець М. І. Поняття реалізації права з позицій діалектичної полярності природного і позитивного права. Актуальні проблеми держави та права : зб. наук. пр. / редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред.), В. М. Дрьомін (заст. голов. ред.) Ю. П. Аленін [та ін.] ; МОН України; НУ ОЮА. Одеса : Юрид. л-ра, 2014. Вип. 72. С. 53–59.
81. Процюк І. В. Законодавча влада у парламентській республіці. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2014. Вип. 27. С. 22–38.
82. Процюк І. В. Сучасні монархії: зміст і сутність. Держава і регіони. Серія: Право. 2018. № 3 (61). С. 33–38.
83. Рабінович П., Рабінович С., Панкевич О. Праворозуміння – концептуально-методологічний фундамент формування та розвитку правової доктрини (за матеріалами журнальної дискусії 2021–2023 рр.). Право України. 2023. № 3. С. 18–34.
84. Раданович Н. М. Загальнодозвільний тип юридичного регулювання в Україні: суб'єктна характеристика. Прикарпатський юридичний вісник. 2023. № 2. С. 16–22.
85. Соколова І. О. Правова природа політичних режимів. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 6. С. 47–49.
86. Савайда О. І. Енциклопедія права в системі юридичних наук. Львів: ЛьвДУВС, 2012. 193 с.
87. Самофалов Л. П., Самофалов О. Л., Шевченко Д. М. Правова держава як фактор розвитку громадянського суспільства. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2016. № 2. С. 189–198.
88. Соболь Є. Ю., Габелко В. О. Суспільний розвиток: співвідношення формаційного та цивілізаційного підходів. Наукові записки. Серія : Право. 2022. № 12. С. 4–9.
89. Спесівцев Д. С. Юридичні факти-стани в цивільному праві України: проблемні аспекти наукової концепції. Юридичний вісник. 2019. № 4. С. 88–94.
90. Степанова Т. В. Щодо співвідношення поняття «правового статусу» та суміжних категорій. Правова держава. 2015. № 19. С. 35–40.
91. Субота С. І. Особливості взаємодії громадянського суспільства та поліції в умовах демократичного режиму. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 3. С. 41–44.
92. Тарасов М. Ю. Характеристика романо-германської правової системи. Актуальні проблеми сучасного міжнародного права : зб. наук. ст. за матеріалами І Харк. міжнар.-прав. читань, присвяч. пам'яті проф. М. В. Яновського і В. С. Семенова (м. Харків, 27 листоп. 2015 р.) : у 2 ч. Харків, 2015. Ч. 2. С. 410–413.
93. Теплюк М., Ющик О. Характеристика об'єкта як необхідна умова правового регулювання. Право України. 2022. № 12. С. 26–36.

94. Терещук М. М. Юридична відповідальність: теоретико-правовий аналіз. «Jurnalul juridic national: teorie și practică». 2015. № 2. С. 18–21.
95. Терзі О. С., Аракелян Г. А. Формування історичної школи права. Наука. Релігія. Суспільство. 2012. № 3. С. 28-31.
96. Тимошенко В. І. Протиправна поведінка: визначення та мотивація. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2011. № 12. С. 61–67.
97. Ткаля О., Шелудько А. Загальні принципи організації та діяльності державного апарату. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 11. С. 274-279.
98. Толкачова І. А. Громадянське суспільство як головна умова існування правової держави. Молодий вчений. 2015. № 12 (3). С. 98–102.
99. Томко В. Особливості діалектичного поєднання категорій "право" і "норма права". Підприємництво, господарство і право. 2016. № 3. С. 137–141.
100. Трещов М., Мунько А. Сучасна форма правління в Україні: науково-практичний дискурс. Науковий вісник: Державне управління. 2022. № 2 (12). С. 182-193.
101. Уварова О. О. Права жінок та гендерна рівність : навчальний посібник. Київ : ФОП Голембовська О. О., 2018. 204 с.
102. Флоря А. Р., Лісна І. С. Судовий прецедент у правовій системі США. Право та державне управління. 2017. № 4 (29). Т. 1. С. 33–37.
103. Хаустова М. Г., Терещук Д. С. Монархія як особлива форма державного правління. Юридичний науковий електронний журнал. 2019. № 6 С. 45-50.
104. Хаустова М. Г., Гой Г. Верховенство права як провідний принцип модернізації правової системи України. Порівняльно-аналітичне право. 2019. № 1. С. 60-63.
105. Чуб А. В. Теорії походження суб'єктивних публічних прав приватної особи. Право і суспільство. 2020. № 5. С. 104–109.
106. Шилінгов В. С. Поділ права на приватне та публічне як фундаментальна засада правової системи демократичного суспільства. Часопис Київського університету права. 2012. № 1. С. 48–51.
107. Щамбура Д. В. Психологічна теорія права Л. Й. Петражицького та її вплив на формування концепції неофіційного права. Актуальні проблеми держави та права. 2018. Вип. 81. С. 173-183.
108. Юдін З. М. Злет ідеї суспільного договору (Т. Гоббс і Дж. Локк) та сучасний контрактивізм. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2017. № 2. Т. 1. С. 27-31.
109. Юридичні факти в доктрині приватного права України : монографія / М. Пленюк, А. Коструба. К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2018. 288 с.
110. Яртим Н. В. Католицькі доктрини походження держави та права. Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія». 2011. Т. 13. № 1. С. 151-155.

Інформаційні ресурси в інтернеті:

1. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <http://portal.rada.gov.ua/>.
2. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/>.
3. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <http://www.president.gov.ua>.
4. Офіційний сайт Ради національної безпеки і оборони України. URL: <http://www.rainbow.gov.ua>.
5. Офіційна сторінка МВС України у мережі Facebook. URL: <https://www.facebook.com/mvs.gov.ua>.
6. Бібліотечний портал ХНУВС. URL: <https://lib.univd.edu.ua/>.
7. Офіційна сторінка Європейського суду з прав людини українською мовою. URL: <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=applicants/ukr&c>.
8. Офіційний сайт Конституційного Суду України. URL: <https://ccu.gov.ua/index.php>.
9. Офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/>.
10. Офіційний сайт судової влади в Україні. URL: <https://court.gov.ua/>.
11. Encyclopædia Britannica (Енциклопедія Британіка). URL: <https://www.britannica.com/>.
12. Oxford Dictionary of Law. URL. <https://www.ekhtebar.ir/wp-content/uploads/2018/10/Oxford-Dictionary-Of-Law.pdf>.
13. Велика французька енциклопедія (La Grande Encyclopédie). URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k24662j.image.langFR.f3.pagination>.
14. Велика українська енциклопедія. Тематичний Реєстр Гасел З Напрямку «Юридичні Науки» / Укладачі: Бабка В. Л., Шумило М. М.; За Ред. Д. І. Н., Проф. Киридон А. М. Київ: Державна Наукова Установа «Енциклопедичне Видавництво», 2017. 152 с. URL. https://ev.vue.gov.ua/wp-content/uploads/2018/02/Law_full.pdf.
15. Офіційний сайт Інтерполу. URL. <https://www.interpol.int/>.
16. Law enforcement in France. URL. https://en.wikipedia.org/wiki/Law_enforcement_in_France.